

זכות החברה והמדינה להשפיע על דרכי התנהגות של הפרט לטובתו-הוא ולטובת יתר האזרחים²⁰⁷. לאור כל זאת נתקלים האתיקאים בקשיים ביישום חובות הרפואה המונעת מבחינה מוסרית כללית.

הרפואה האמיתית היא על פי בקשת רחמים, שכן הקב"ה הוא הרופא האמיתי, אלא שאין האדם זוכה לכך, ולכן צריך לעשות רפואה על פי טבע העולם, והוא יתברך הסכים על זה ונתן הרפואה על ידי טבע הרפואות¹, ובקשת הרפואה קרויה תפילה². ואף על פי שהייסורים באים והולכים בגזרת הקב"ה, מועילה התפילה להקדים הרפואה, שאין הגזרה קובעת עד מתי יהיו הייסורים אלא בלא תפילה³, וגדולה תפילה שבזכותה ישראל ניצולם מן הייסורים⁴. היינו, לפי אמונתנו יש צורך בשילוב של תפילות וברכות עם רפואה טבעית מקובלת, מתוך אמונה שהרפואה הסופית והאמיתית היא בידי בורא עולם, ואין הרפואה הטבעית והרופאים אלא שלוחים של מקום⁵.

יחד עם זאת נוסחו כללים שונים במסמכי זכויות האדם באמנות בינלאומיות שונות, הבאות לעגן את הדרישה של המדינות החתומות על האמנות הללו להכיר בזכות לבריאות.

במדינת ישראל נחקקו שלושה חוקים מרכזיים הנוגעים לחובת המדינה, מבטחי הבריאות והמטפלים לדאוג לבריאותם של המטופלים בדרכים שונות. הכוונה לפקודת בריאות העם, 1945, לחוק ביטוח בריאות ממלכתי, תשנ"ד-1994, ולחוק זכויות החולה, תשנ"ו-1996.

ברית מילה – ראה ערך מילה

בְּרִכּוֹת וְתַפְלוֹת

א. הגדרת המושג

הברכות והתפילות הנוגעות לחולה ולרופא מתחלקות למספר קבוצות: תפילות של בריאים כדי שלא יחלו;

בערך זה יידונו ענייני ברכות ותפילות הקשורות ישירות לחולה ולרופא. ענייני תפילות וברכות כלליות, שדינם משתנה בחולה וברופא – ראה ערכים חולה; רופא.

שבועות הרופאים – ראה ערך רופא.

טו א ד"ה כמאן, והגהות היעב"ץ לר"ה שם; תוס' שבת בענין כתונת הפסים; תוס' סנהדרין כ א ד"ה ששהא; רמב"ם וראב"ד תשובה ה ה. [4] מדרש, הובא בתו"ש במדבר פי"ב אות קלו. [5] ראה הרפואה והיהדות, עמ' 39-47. וראה ע"ע

Beauchamp DE, *Hastings Cent Rep*, [207] Dec 1985, pp. 28-36.
[1] ט"ז יו"ד סי' שלו סק"א. [2] מנורת המאור (אלנקוה) ח"ב עמ' 132; מנורת המאור (אבוהב) ח"א נר ג. [3] ראה ע"ז נה א. וראה תוס' ר"ה

ומחלאים רעים¹⁶; בוידוי של יום-הכיפורים תיקנו לומר 'ומה שחטאתי לפניך מרק ברחמיך הרבים, אבל לא על ידי יסורים וחלאים רעים'¹⁷; תפילה שלימה של חולה מועילה שייענה¹⁸; כל המבקש רחמים על חברו והוא צריך לאותו דבר, הוא נענה תחילה¹⁹; יפה תפילת החולה עצמו מתפילת אחרים עליו, והיא קודמת להתקבל²⁰; מי שיש לו חולה בתוך ביתו, מבקש עליו רחמים בכרכת חולים²¹; צריך אדם להתפלל על זקנתו, שתהא עיניו רואות ופיו אוכל ורגליו מהלכות²²; כל שיש לו חולה בתוך ביתו ילך אצל חכם ויבקש עליו רחמים²³; מחז"ל היו שהתפללו על חולים וידעו אם חי או מת, לפי שגירות התפילה²⁴; תפילה מועילה להחיות חולים ולרפאותם²⁵; כוח התפילה גדול מאד, אפילו לשנות הטבע²⁶.

ג. ברכת רפאנו

ב. תפילות של חולים, או תפילות בעבור חולים ובריאים, במקרא ובחז"ל

תפילות במקרא — תפילת אברהם על אבימלך ויתפלל אברהם אל האלקים וירפא אלקים את אבימלך⁶; תפילת יצחק ורבקה ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו כי עקרה הוא ויעתר לו ה'⁷; תפילת משה על מרים 'א-ל נא רפא נא לה'⁸; תפילת חנה 'והיא מרת נפש ותתפלל על ה' ובכה תבכה'⁹; תפילות דוד המלך 'רפאני ה' כי נבהלו עצמי'; 'ה' אלקי שועתי אליך ותרפאני¹⁰; תפילת אליהו בהחייאת בן הצרפתי 'ויקרא אל ה' ויאמר וגו'¹¹; תפילת אלישע בהחייאת בן השונמית 'ויתפלל אל ה' וגו'¹²; תפילת חזקיה המלך ותשובת ה' 'שמעתי את תפלתך ראיתי את דמעתך הנני רפא לך'¹³; תפילת ירמיהו 'רפאני ה' וארפא הושעני ואושעה כי תהלתי אתה'¹⁴.

מקומה בשמונה עשרה — ברכת הרפואה, הנקראת גם ברכת החולים²⁷, היא הברכה השמינית בשמונה-עשרה, ומספר טעמים נאמרו על סדר זה:

תפילות בחז"ל — לעולם יבקש אדם רחמים שלא יחלה, שאם יחלה אומרים לו הבא זכות והפטור¹⁵; חכמים תיקנו לומר בברכת 'המפיל' 'ותצילנו מפגע רע

ע' זקן, הע' 189 ואילך. [23] ב"ב קטז א, וראה מאירי ונ"י שם; דרכי משה יו"ד שלח ב; רמ"א או"ח קיט י, ויו"ד שלה י; שו"ת חיים ביד סי' לד. וראה עוד רמב"ן שמות יח טו. וראה באריכות בנידון בשו"ת אגרות משה חו"ד ח"ד סי' נא; הליכות שלמה ח"א פ"ח הע' 60. [24] ר' חנינא בן דוסא, משנה וברייתא ברכות לד ב. וראה עוד רמב"ן עה"ת שמות יח טו. וראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ה קונ' רמת רחל סי' יז, מספר יפה ללב. [25] עירובין כט ב — מעשה ר' חנינא; מדרש רבה דברים ח ד — מעשה ר' אליעזר בן יעקב. [26] רבנו בחיי, בראשית כה כא. [27] ע"ז ח

רופא; רפואה. [6] בראשית כ יז. [7] בראשית כה כא. [8] במדבר יב יג. [9] שמו"א א י. [10] תהלים ו ג; תהלים ל ג. [11] מל"א יז כא. [12] מל"ב ד לג. [13] מל"ב כ ה. [14] ירמיהו יז יד. [15] שבת לב א; רמב"ן תורת האדם, שער המיחוש; טור יו"ד סי' שלה. [16] ברכות ס ב. וראה ע' שנה, הע' 136 ואילך. [17] ברכות יז א. וראה יומא פז ב. [18] ר"ה יח א. [19] ב"ק צב א. [20] ב"ר נג יט, וכפי גירסת רש"י בראשית כא יז. וראה בתו"ש בראשית פכ"א אות צב. [21] ע"ז ח א. וראה להלן הע' 57 ואילך. [22] תנחומא, מקץ ו. וראה

תיבות בפסוק 'ויאמר אם שמע תשמע וגו'³³, שבזכות התורה והמצוה באה הרפואה; וכ"ז אותיות בפסוק 'כי חיים הם למוצאיהם וגו'³⁴; ויש שדחו מכל וכל קביעת מנין תיבות קבוע, כי שינויי הגירסאות מרובים מאד, ואם כן המנין הזה אינו מועיל אלא למי שעשאהו לא לזולתו, ולמה נטריח על הסופרים לכתבו³⁵.

יש שניסחו את הברכה בקיצור נמרץ: רפאנו ה' ונרפא הושיענו ונושעה, ברוך אתה ה' רופא חולי עמו ישראל³⁶. אכן, רובם ככולם גורסים נוסח ארוך יותר³⁷, אך גם בו רבו הגירסאות:

רפאנו ה' {אלקיננו}³⁸ ונרפא³⁹,

מה ראו לומר רפואה בשמינית, אמר רבי אחא, מתוך שניתנה מילה בשמינית שצריכה רפואה, לפיכך קבעוה בשמינית²⁸; על פי סדר הפסוקים בנביא הושע — 'ארפא משובתם', כנגד רפאנו²⁹; על פי סדר תפילת חנה — 'מקים מעפר דל', כנגד רופא חולי עמו ישראל³⁰.

גירסאות — מצינו הרבה גירסאות לנוסח ברכת רפאנו, כי לא תמצא מקום בעולם שאומר שמונה עשרה עניין אחד תיבה בתיבה, אלא יש מוסיפים תיבות ויש גורעים³¹.

יש שמנו התיבות שבכל ברכה בשמונה עשרה, וקבעו שברכת רפאנו תיבותיה כ"ז, כנגד כ"ז פסוקים שבפרשת מילה³²; וכ"ז

ובשו"ת רש"ל סי' סד כתב, שאין להוסיף "אלקיננו", אלא כלשון הכתוב בירמיהו, וכן פסקו ברב שו"ע או"ח סי' קטז, ובמ"ב סי' קטז סק"א. ומה שמדגישים בברכה זו רפאנו "ה" ונרפא, מה שאין כן בשאר הברכות שלא אומרים ראה ה' בעניינו או ברוך ה' עלינו וכו', כתב הרב ש. פינקוס בקובץ עם התורה מהדו"ד חוב' י, תשס"ג, עמ' סה ואילך, שבא להדגיש שגם כאשר רשות הרופא בשר ודם לרפא נגמרה, ואין לו ידע רפואי, עדיין מבקשים אנו שהקב"ה ירפא, שאין אצלו כל מגבלה. [39] מספר הסברים ניתנו לכפל הלשון 'רפאנו... ונרפא' — יש סוג רפואות שנמסרו ע"י שליחים, ויש סוג רפואות שהקב"ה בעצמו כביכול מרפא (זוהר חדש פ' בלק דני"ד ע"ב); רפואת ה' היא עולמית ולא חוזרת, ולכן ברגע שירפא ה' נרפא, ולא נצטרך לחזור על הרפואה (ברוך שאמר מבעל התו"ת על התפילות); מתפללים אנו שנסכים לקבל את הרפואה, כי יש אנשים שאינם רוצים כלל להירפא (ר"א בן הגר"א); רפואת ה' היא מיידית, ומיד נרפא ללא שהיות (פי' מבעל החפץ חיים בס' הח"ח — חייו ופעלו); נוסח דומה ל"השיבנו ה' אליך ונשובה", והפירוש שיהיה הקב"ה

א. [28] מגילה יז ב; ירושלמי ברכות ב ד; שה"ש רבה ז ה; טור או"ח סי' קטז. וראה במהרש"א ח"א, וברש"ש מגילה שם. והגריעב"ץ בסדור בית יעקב הוסיף, שכשריפא רפאל את אברהם אמרו רופא חולים. [29] הושע יד ה — הריב"א, הובא באבודרהם סדר שחרית של חול ופירושה. [30] שמו"א ב ח — בה"ג, הובא באבודרהם שם. [31] אבודרהם שם. [32] בראשית פרק יז. [33] שמות טו כו. [34] משלי ד כב. כל זה בטור או"ח סי' קטז. [35] אבודרהם שם. וראה ירושלמי ברכות ב ד, שכנראה היה לו נוסח אחר המתחיל ב"רפא חלינו". [36] רבנו סעדיה גאון, הובא בסדור הגאונים והמקובלים והחסידים, ספר שני, ח"ג. [37] וראה בתפלה לדוד לאדר"ת, הובא בסוף סידור עולת ראייה, שהביא מירושלמי ברכות ד א, מחלוקת אם עדיף להרבות בתפילה על חולה או דווקא לקצר בתפילה, ומשמע שם שיש להבדיל בין יחיד לציבור, עיי"ש. [38] כן גרסו במחזור ויטרי, בסדר תפלות של הרמב"ם, ובסדור תכלאל כמנהג יהודי תימן. אך בסדר רב עמרם גאון, ובכל נוסחאות הסידורים בימינו של האשכנזים ועדות המזרח לא גורסים תיבה זו.

הושיענו ונושעה⁴⁰, { כי תהלתנו
אתה }⁴¹,

נפשנו רוחנו ונשמתנו⁴⁷,

כי א-ל { מלך }⁴⁸ { רופא רחמן
אתה }⁴⁹, או { רופא רחמן אתה }⁵⁰,
או { רופא רחמן ונאמן אתה }⁵¹, או
{ רופא נאמן ורחמן אתה }⁵²,

ברוך אתה ה', רופא חולי⁵³ עמו
ישראל⁵⁴.

טעות — טעה וחתם בכרכת רפאנו
'רופא כל בשר', לא יצא, ומכל מקום אם

{ והעלה רפואה שלמה לכל
מכותינו }⁴² או { העלה רפואה שלמה
לכל תחלואינו }⁴³ או { העלה רפואה
שלמה לכל מכותינו ולכל
תחלואינו }⁴⁴ או { העלה רפואה שלמה
לכל תחלואינו ולכל מכאובינו }⁴⁵ או
{ העלה ארוכה ומרפא לכל תחלואינו
ולכל מכאובינו ולכל מכותינו }⁴⁶ או
{ והעלה ארוכה ומרפא לכל תחלואי

[46] כמנהג עדות המזרח, כמנהג נוסח ספרד של
האשכנזים, אשר מוסיפים עוד: רפואה שלמה
לכל מכותינו. [47] שערי תשובה או"ח סי' קטז,
בשם ס' נאות יעקב. [48] כפי נוסח האשכנזים,
הן נוסח ספרד והן נוסח אשכנז, אך כל הסידורים
הקדמונים והעדות האחרות לא גורסים זאת, וכן
כתב בא"ר סי' קטז, ובשלמי צבור למהרי"ט
אלגאזי, שלא לגרוס תיבה זו, וצ"ע למה הוסיפו
זאת. [49] סידור רב עמרם גאון, סידור תכלאל.
[50] סדר התפילות של הרמב"ם. [51] נוסח
הריקאנטי, ונוסח עדות המזרח. [52] מחזור
ויטרי, אבודרהם, נוסח האשכנזים, הן ספרד והן
אשכנז. ומספר הסברים נאמרו על תיבות אלו:
'רופא נאמן ורחמן' — על שם 'כי אני ה' רופאך'
(שמות טו כו — אבודרהם), או כנגד 'וחלים רעים
ונאמנים' (דברים כח נט — עץ יוסף; אבודרהם),
או כנגד 'יסורים וחוליים רעים (ברכות, יז א).
'רחמן' — רפואת הקב"ה היא ברחמנות, בניגוד
לרפואת רופא בשר ודם, שלעתים משתמש
באמצעים קשים ומרים לצורך הרפואה (אחרית
לשלוש, בסידור אוצר התפילות). וראה עוד
בתו"ת שמות פט"ז אות יז, על השילוב של
התארים 'נאמן ורחמן'. [53] צריך לומר בצירי
תחת הלמ"ד — מ"ב סי' קטז סק"א. [54] הטעם
שסיום הברכה היא רופא חולי עמו ישראל, אע"פ
שהקב"ה הוא רופא כל בשר, וכפי הנוסח בברכת
אשר יצר, כי ברכת אשר יצר היא כללית ועל פי
דרכי הטבע, ולכן שייך לומר רופא כל בשר, אבל
את ברכת רפאנו תיקנו חז"ל לחולי ישראל

המתחיל, ואחר כך נהיה אנחנו המסיימים
והמתגברים (עץ יוסף בסדור אוצר התפילות).
[40] מקור הנוסח בירמיה יז יד, אלא ששם נכתב
בלשון יחיד. ואע"פ שכתב הנכתב ליחיד אין
מכנים אותו לרבים (תוספתא מגילה ג כא; רי"ף
סופ"ד דמגילה), נאמרו על כך מספר תירוצים:
דווקא כשמתרגם או קורא הפסוק אינו רשאי
לשנות מיחיד לרבים ולהיפך, אבל פסוק של
תפילה שאין כוונת הציבור לקרותם אלא להתחנן
דרך תפילה רשאים לשנות לפי צורך השעה ולפי
עניין תפילתם (טור או"ח סי' קטז, ואבודרהם סדר
שחרית של חול ופירושה, בשם הרמ"ה, וראה
בב"י וב"ח שם; המחבר או"ח קטז א); או דווקא
כשקורא כל המזמור או על העניין כסדר אז אסור
לשנות, אבל כשמתפלל ואומר פסוקים מפוזרים,
אין להקפיד על שינוי מיחיד לרבים ולהיפך (טור
שם, ואבודרהם שם, בשם הר' יונה והרא"ש;
רמ"א או"ח קטז א); או שצריך אדם לבקש צרכיו
בלשון רבים, וכן כל שמונה עשרה ברכות בלשון
רבים (ס' חסידים הוצאת מק"נ סוסי" שסא, הביא
מגמ' ברכות ל א). [41] כך היא הגירסה ברוב
הסידורים, פרט לסדר רב עמרם גאון ונוסח
התכלאל, שלא גורסים כלל תיבות אלו.
[42] נוסח רב עמרם גאון. [43] סדר תפילות
של הרמב"ם, ונוסח תכלאל. [44] נוסח מחזור
ויטרי. [45] אבודרהם. והסביר שם: "והעלה
רפואה שלמה לכל תחלואינו" — על שם 'הרופא
לכל תחלואיכי' (תהלים קג ג); "ולכל מכאובינו"
— על שם 'כי הוא יכאוב ויחבוש' (איוב ה יח).

חזר ואמר תוך-כדי-דבור 'רופא חולי עמו ישראל — יצא⁵⁵.

כוונה — יכווין לבקש מה' שירפא אותנו בגוף ובנפש, כדי שנהיה בריאים לעבודתו⁵⁶.

ד. תפילות עבור חולה

בתפילת רפאנו — אם יש חולה בביתו או בעיר, יתפלל עליו בתפילת שמונה עשרה, אפילו לא בקשו ממנו, ויתפלל קודם על חולה אחר, ואחר כך על החולה שלו, והוא נענה תחילה⁵⁷. ודווקא אם היה לו חולה, מבקש עליו רחמים, אבל אינו רשאי לבקש רחמים בברכה מאמצעות על העתיד שלא יחלה, מה שאין כן בברכת 'שומע תפילה', אפילו על העתיד רשאי לבקש⁵⁸.

כשמתפלל על חולה בתוך תפילת שמונה עשרה אומר: "יהי רצון מלפניך ה' אלקי ואלקי אבותי, שתשלח מהרה רפואה שלמה מן השמים, רפואת הנפש ורפואת

הגוף לחולה [פב"פ] בתוך שאר חולי ישראל⁵⁹, או "רפא נא [פב"פ] רפואה שלמה בתוך שאר חולי ישראל"⁶⁰. ונוהגים להזכיר את שם האם ולא שם האב, היינו פלוני או פלונית בן/בת אלמונית, שכן כאשר מבקשים רחמים צריך לדייק מאד, ויש יותר וודאות באם מאשר באב, וכן משום שרחמי האם מרובים מרחמי האב⁶¹.

אם לא ידוע מצבו של החולה — יש מי שכתב לשנות הנוסח ולומר, "אם עדין הוא חולה, ה' ישלח לו רפואה שלמה"⁶²; ויש מי שאומר, שלא יזכיר שום תנאי בתפילה⁶³.

יש אומרים, שיגיד נוסח התפילה לחולה בתוך ברכת רפאנו⁶⁴, ואפילו על חולה שאינו ממשפחתו או מקרוביו, ובתנאי שמזכיר חולה מסויים בפירוש, ובתנאי שיש לו קשר כלשהו אל החולה ומרגיש בצער⁶⁵; יש אומרים, שיכווין במחשבתו על החולה בברכת רפאנו, ויתפלל עליו בפירוש בברכת שומע

עמ' א, פ"ח לך לך. וראה עוד בשו"ת דעת כהן סוסי' קלב; במראה הבזק ח"ד סי' יא. [62] שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' כו. [63] שו"ת ציץ אליעזר ח"ה קונט' רמת רחל סי' יח. וע"ע בשו"ת נחלת שבעה סי' פ; שו"ת אבני צדק חאו"ח סי' יד. [64] רמב"ם תפילה ו ג; טושו"ע או"ח קיט א; היעב"ץ בסידורו; מ"ב שם; ברכ"י סי' קיט; וכן מפורש בחי' הר"ן ע"ז ח א: "ואם יש לו חולה תוך ביתו אומרה בברכת רפאנו, פירוש שאינו רשאי להמתין עד שומע תפלה, ומיהו אם לא הזכיר עד שומע תפלה מזכיר שם". [65] הליכות שלמה ח"א פ"ח סע' טז. וראה שם בהע' 60, על הנהגתו של הגרש"ז אויערבאך ביחס לתפילה על חולים.

דווקא, על המעלה המיוחדת שלהם שהיא מחוץ לדרכי הטבע — כן ביאר הגר"י אייבשיץ, הובאו דבריו בס' הליכות שלמה ח"א פ"ח סקי"ט. ולפי גמ' שבת יב ב, צריך לכלול החולה בתוך שאר חולי ישראל. וראה בסידור הגאונים והמקובלים והחסידים ספר שני ח"ג, פירושים על הברכה על פי הסוד. וראה עוד בס' קריינא דאיגרתא, עמ' קו-קז; שו"ת דבר יהושע ח"ג חיו"ד סוסי' כג. [55] הליכות שלמה ח"א פ"ח סע' טו. [56] הגריעב"ץ בסדור בית יעקב. וראה בס' חסידים הוצאת מק"נ סי' תעה. [57] הגריעב"ץ בסדור בית יעקב. [58] מ"ב סי' קיט סק"א, בשם הפמ"ג. [59] נוסח הגריעב"ץ בסידורו. [60] מ"ב סי' קטז סק"ג. [61] על פי זוהר פ"ד

מיוחדת לשלום החולה בעת הקריאה בתורה בנוסח כזה: "מי שבירך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה הוא ירפא [ובשבת – יברך]⁶⁹ את החולה"⁷⁰ (פלוני בן פלוני)⁷¹ בעבור (שפלוני בן פלוני) נדר מתנה בעבורו, בשכר זה הקב"ה ימלא רחמים עליו להחלימו ולרפאותו ולהחזיקו ולהחיותו, וישלח לו מהרה רפואה שלמה מן השמים⁷² לרמ"ח איבריו⁷³ ושס"ה גידיו [ובאשה ישמיט "לרמ"ח איבריה ושס"ה גידיה" ויאמר "לכל איבריה ולכל גידיה"⁷⁴ בתוך שאר חולי ישראל⁷⁵ רפואת הנפש

תפילה⁶⁶; ויש מי שהבדיל, שאם החולה הוא מבני ביתו, או שהוא תלמיד חכם, יבקש עליו בברכת רפאנו; ואם אינו מבני ביתו, יבקש עליו בשומע תפילה⁶⁷.

חולה אסור לו להתפלל ולחתום בשם את נוסח ברכת רפאנו בנפרד, בלא יתר חלקי השמונה עשרה, וכן אסור לאדם להתפלל עבור חולה בנוסח ברכת רפאנו וחתמתה בשם, ללא יתר ברכות שמונה עשרה⁶⁸.

בקריאת התורה – נוהגים לומר תפילה

– משנה אהלות, א ח, ולכן לא נמנו איברים אחרים כמו כליות, כבד, לב וכיוצ"ב, אבל לענין רפואה בודאי יש לכלול גם איברים אלו, ואם כן הם יותר מרמ"ח, וצ"ע. וראה מה שכתב הגר"ש ואזנר בנידון, בראש כרך ג של המהדורה הראשונה של האנציקלופדיה ההלכתית-רפואית, עמ' כב שאלה ט, ומה שקשה על דבריו, עיי"ש. וראה באריכות על מושג רמ"ח איברים במאמר ר. קיפרוסר, בד"ד, 8, תשנ"ט, עמ' 29 ואילך. [74] ראה בשו"ת האלף לך שלמה סי' קב, שהסתפק בנוסח לאשה, ובשו"ת אגרות משה חאו"ח ח"ד סי' סו תיקן את הנוסח של המי שברך לילדת. וראה בספר הלכות נשים לאאמור" פ"א הע' 4, שהעיר שכבר קדמו הדעת קדושים ב"פנינים יקרים" שבסוף הספר, אות ע, שלאשה יאמר לאיבריה וגידיה, ולא לרמ"ח איבריה ושס"ה גידיה. אמנם ראה ירושלמי סוטה ה א, שגם באשה יש רמ"ח איברים, והסביר בעל הטורים, במדבר ה יח, והחיד"א בס' דבש לפי מערכת סמ"ך סק"א, שהאיברים היתירים באשה אינם מטמאים באהל, ולכן לא נימנו בכלל האיברים. אלא שלענין מי שברך עדיין קשה, שהרי גם האיברים שאינם מטמאים באהל צריכים רפואה ובריאיות. ואם ניכרת לו איבר – יש מי שכתב, שמכל מקום אין לשנות את נוסח ה'מי שברך', אף שהוא חסר מהרמ"ח איברים (סי' פרדס יוסף, הובא בנשמת אברהם ח"ה חאו"ח סי' קיט סק"א). [75] צריך לכלול אותו בתוך שאר

[66] שו"ת מהר"י מלכו סי' קט; כף החיים או"ח סי' קיט סק"א. ובס' חסידים סי' קנח: "אם יש לך חולי אל תשים לבך לכיון רק בברכת החולים". [67] שו"ת אור לציון ח"ב פ"ז סל"ג. ודייק כן מדברי הבי"א או"ח סי' קיט, ורבנו יונה שהובא בב"י שם. [68] הגר"ש אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ה חאו"ח סי' קטו סק"א. וראה ט"ז או"ח סי' קלא סקט"ו. [69] יש אומרים שבשבת יאמר "יברך" ולא "ירפא", מפני שזו תחינה ואין לאומרה בשבת – דעת קדושים ב"פנינים יקרים" שבסוף הספר, אות טט. [70] בדרכי חיים ושלום סי' רכ, מביא שבעל המנחת אלעזר הקפיד שלא יזכירו 'החולה', וראה טעמו שם. [71] בתפילה עבור חולה מתפללים בשם אמו, והוא על פי הוזהר פר' לך לך על הפסוק בתהילים 'והושיעה לבן אמתך', שהאם היא וודאית ולא האב. והרש"ל שבת סו ב כתב, שבני אדם מכירים את האשה שהיא אם הוולד יותר מאביו. וראה שו"ת אז נדברו ח"ד סי' כד. ואם הוא או היא מאומצים, ולא ידוע שם האם – כתב בשו"ת קובץ תשובות ח"ג סי' יז, שלא שייך להזכיר את שם האם-המאמצת, ולכן יזכירו בשם בן או בת אברהם. [72] הלשון "מן השמים" קצת קשה, שהרי הכל בא מן השמים, וראה מה שכתב בפ"י ברוך שאמר על התפילות מבעל התו"ת. [73] ולכאורה תמוה נוסח זה, שהרי רמ"ח האיברים הם רק אלו שיש בהם בשר גידים ועצמות, ולענין שמטמאים באהל בכלשהו

ורפואת הגוף [ובשבת מוסיף: "שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבוא"⁷⁶ השתא בעגלא ובזמן קריב⁷⁷ ונאמר אמין".

עיכוכי התפילה אצלנו הוא קודם קריאת התורה⁸⁴.

תהלים — אף שאסור להתרפא בדברי תורה ובפסוקי תנ"ך⁸⁵, אבל חולה מסוכן שמבקש שיאמרו עליו תהלים ויתפללו עליו, מותר אפילו בשבת וביום-טוב מחשש טירוף דעתו, אבל אם לא בקש בעצמו אלא אחרים בקשו — אסור⁸⁶. ויש מי שהיקל דווקא כשאומר ביחידות⁸⁷. ואם אומר תהלים בשבת עבור חולה בשכר — יש מי שכתב, שיחזור לומר בערב עוד כמה פסוקי תהלים כדי ששכרו יהא בהבלעה⁸⁸; ויש מי שכתב, שמותר לקבל שכר על אמירת תהלים גם בלא הבלעה⁸⁹. יש הנוהגים לומר פסוקים מפרק קיט בתהלים לפי שם החולה, ואף זה מותר עבור חולה שיש בו סכנה, ובלבד שיכוונו שיעלו התפילות לרצון לפני אדון כל, ולא שהרפואה תבוא בזכות הפסוקים עצמם⁹⁰.

באמירת פרקי תהלים על חולה בציבור

בשבת — מותר לברך ברכת 'מי שבירך' לחולה בשבת שלא לפניו⁷⁸. ואם החולה עצמו נמצא בבית הכנסת, עדיף שלא לעשות עליו ה'מי שבירך' המיוחד לחולה, אלא ה'מי שבירך' הרגיל, שכולל בתוכו גם את הבקשה שיצילהו הקב"ה מכל צרה וצוקה ומכל נגע ומחלה⁷⁹. ואם החולה איננו באותה עיר — יש אומרים, שלא יברך, שמא מת או הבריא⁸⁰; ויש אומרים, שרשאי לברך עליו, שיש לחולה יש חזקת חיים⁸¹, וכן המנהג פשוט, ואין לפקפק בזה כלל⁸².

בין ישתבח ליוצר — יש נוהגים לברך את החולה בין ישתבח ליוצר, ואין בו משום הפסק, מפני שהוא לצורך מצווה⁸³. יש מי שכתב, שבזמנינו לא שמענו מעולם לעשות הפסק בין ישתבח לקדיש, וכל

בחול ישראל (שבת יב ב). [76] ראה מה שהקשו על עצם הברכה לחולה בשבת, ועל הצורך בתוספת זו בשו"ת אבקת רוכל סי' יא-יב; מג"א סי' רפח סק"ד; שולחן ערוך הרב או"ח סי' רפח. וראה בהסבר התוספת לשבת בנוסח 'מי שבירך' לחולה בס' תורת היולדת פט"ו הע' ג, ובשו"ת תשובות והנהגות ח"ד סי' פד. ולעניין יו"ט כתב בס' תפלה לדוד להאר"ת, הובא בסוף סידור עולת ראיה, שאין צריך לומר "יו"ט הוא מלזעוק", ואפשר לומר גם ביו"ט "שבת היא מלזעוק", כי יו"ט נקרא שבת, עיי"ש. [77] התוספת "השתא בעגלא ובזמן קריב" אחרי שאמרו שישלח לו רפואה שלמה "מהרה", הוא על פי גמ' גיטין פח ב, שאמרו שם, שמהרה דמארי עלמא תמניא מאה וחמשין ותרין שנין, ולכן מבארים כאן שהבקשה לרפואה מהרה היא בעגלא ובזמן קריב שלנו, והתרגום על משלי כט א 'פתע ישבר' —

בעגלא נתחבר, היינו שעגלא הוא פתע פתאום, וגם זה מצטרף לפירוש זה שהרפואה תהיה פתאומית ומהירה כפי חשבוננו, כ"כ בברוך שאמר מבעל תו"ת על התפילות. [78] שו"ת אבקת רוכל להב"י סי' יא. [79] שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' לו אות ב. [80] לקוטי מהרי"ל, הובא בפת"ש יו"ד סי' שלה סק"ב, ובשע"ת או"ח סי' רפח סק"ג. [81] שו"ת נחלת שבעה סי' נט. [82] ערוה"ש יו"ד שלה יב. וראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ה קונט' רמת רחל סי' יח. [83] רמ"א או"ח נד ג. וראה בערוה"ש או"ח נד ג-ד, בביאור דין זה. [84] ערוה"ש שם. [85] סנהדרין קא א; רמב"ם ע"ז יא יב; טוש"ע יו"ד קעט ח. [86] שו"ת אגרות משה חאו"ח ח"א סי' קה. [87] הליכות שלמה ח"א פי"ד הע' יט. [88] אשל אברהם (בוטשאטש) סי' שו ס"ה. [89] הליכות שלמה, שם. [90] שו"ת תשובות

הוסיפו על שמו, יזכירוהו בשם החדש, ולא בשם העריסה¹⁰⁰. אמנם אם הוסיפו שם חדש בלא ידיעתו של החולה, וכשהוא צלול לגמרי, אין זה נחשב שמו כלל, לא לתפילה, לא לכתובה ולא לגט¹⁰¹.

אם מתפלל על אביו החולה, לא יאמר תרפא לאבא מארי, אלא מזכירו בשמו¹⁰². ודווקא כשמתפלל שלא בפני החולה, אבל אם מתפלל בפני החולה אין צריך להזכיר שמו כלל¹⁰³.

חולה חשוך-מרפא — יש להתפלל גם עבור חולה חשוך-מרפא, ואין זו תפילת שווא, כי תמיד יש עוד תקווה אולי תימצא רפואה¹⁰⁴.

כוונות בתפילה — כשאדם חפץ להתפלל על החולה שיתרפא, או על פרנסה, ומכווין לבו למה שהוא צריך, כגון רפואו, ואינו מכווין בשבחו של הקב"ה באומרו בא"י וכו', זהו עיון תפילה,

ידקדקו להכריז שמו קודם שמתחילים באמירת תהלים⁹¹. ובאמירת תהלים עבור חולה יש לכווין על דרך הלימוד והדבקות בה, ולא על דרך התפילה הרגילה⁹².

לשון התפילה — כשמתפלל בפני החולה מותר לומר התפילה בכל לשון⁹³; וכשמתפלל שלא בפניו — אם ביחיד, לא יבקש אלא בלשון הקודש⁹⁴, אבל הציבור יכולים להתפלל בכל לשון, גם שלא בפניו⁹⁵.

שמות — מזכיר שם החולה ושם אמו⁹⁶, ודווקא שמו העיקרי, ולא הכינוי, אלא אם כן נשתקע שמו העיקרי לגמרי, ואין משתמשים בו כלל⁹⁷. אם אינו יודע שם האם, יזכיר החולה בשם אביו⁹⁸. אם שמו של החולה הוא שם נוכרי, ולא ידוע שמו העברי, או שבכלל אין לו שם עברי, מכל מקום יזכירו את שמו כפי שהוא מורגל בין הבריות, וכפי שכותבים בגיטין⁹⁹. ואם שינו שמו של החולה, או

דפי"ד ע"א עה"פ וילך למסעיו. וראה עוד בזה שמו"ת ד"ז ע"ב. וראה עוד במ"ב סי' ק"ט ס"ב; שו"ת גבול יהודה סי' ב; שו"ת מלמד להועיל ח"א סי' כג; שו"ת יביע אומר ח"ב ח"א סי' יא. [97] הליכות שלמה ח"א פ"ח ס"ע יז. [98] שו"ת יביע אומר שם. [99] ראה סי' חסדי אברהם, עמ' שו-שו, בשם הגר"י ראטה מקארלסבורג. וראה בשו"ת מהרש"ם סי' קצט; שו"ת חת"ס ח"ב סי' לח. [100] שיערי הלכה ומנהג ח"א סוסי' פה. [101] הליכות שלמה ח"א פ"ח הע' 67. [102] כף החיים סי' ק"ט ס"ג. [103] ברכות לד א; מהרי"ל דף קס"א ע"א; מג"א ריש סי' ק"ט; מהריק"ש בהגהותיו לאור"ח סי' תקעו; מ"ב שם; שו"ת ויעתר יצחק סי' ח; שו"ת מנוחת משה סי' קכב. וראה עוד בחי' החת"ס נדרים מ א, ובעיון יעקב ברכות לד א, מה הטעם שלא יזכיר שמו בפניו. [104] ראה

והנהגות ח"א סי' קכא; שם, ח"ב סי' סו. [91] הליכות שלמה ח"א פ"ח הע' כב. [92] הליכות שלמה, שם. [93] רמב"ן תורת האדם, שער המיחוש; טוש"ע אור"ח ק"ט ה; מ"ב סי' ק"ט ס"ז. [94] שו"ע אור"ח ק"ט ד. ועיין ט"ז שזהו דעת הרי"ף, אבל דעת הרא"ש דווקא לשון ארמית לא ישתמש, אבל שאר לשונות הן כמו לשון הקודש, והטור סתם כאן נגד אביו, משום דחולה בעי רחמי טובא. וראה גם בפרישה שם. [95] סוטה לג א, ובפירש"י שם. וראה בחילוק זה בין יחיד לציבור בס' האשכול ה' תפילה וקר"ש סוסי' ה; מחזור ויטרי סי' קכח; שו"ת תמים דעים סי' קפה; אור זרוע ח"ב סי' נ. [96] שבת סו ב, ורש"י ומהרש"ל בחכמת שלמה שם; שבת עג א. וראה במג"א סי' ק"ט ס"א, בשם המהרי"ל; שו"ת דעת כהן סי' קלב; שו"ת זקן אהרן ח"א סי' יא — שהביאו מזהר לך לך

שאומרים המלאכים לתקנתו מכווין, — ראה בכרך א, מבואות. לשבחו של הקב"ה אינו חושש. אבל המתכווין בברכה בהזכרת ה', אומר הקב"ה כי בי חשק ואפלטתו וכו'105.

תענית — כשם שהציבור מתענים ומתפללים על צרתם, כך כל יחיד מתענה ומתפלל על צרתו, כיצד היה לו חולה וכו', יש להתענות ולבקש רחמים בתעניתו106.

יעילות התפילה — ממחקרים שונים שבוצעו בעולם עולה כי תפילות עבור חולים, אפילו אם המתפללים היו מרחוק ולא הכירו את החולים, הועילו סטטיסטית לשיפור מצב החולים107. יתר על כן, במחקר שבוצע בישראל התברר כי לא רק תפילה מרחוק, אלא אפילו תפילה רטוראקטיבית, הועילה לשפר את מצבם של חולים108. אמנם היו גם מחקרים אחרים שלא מצאו יעילות לתפילה מרחוק109.

בהקזת דם — הנכנס להקזו דם אומר: יהי רצון מלפניך ה' אלקי, שיהא עסק זה לי לרפואה ותרפאני, כי א-ל רופא נאמן אתה ורפואתך אמת, לפי שאין דרכן של בני אדם לרפאות אלא שנהגו110, כי רופא חינם אתה. ולאחר שהקזו אומר: ברוך רופא חינם111.

אכן, הנוסח שבפוסקים, והוא הנוסח המקובל בידינו הוא:

יהי רצון מלפניך ה' אלקי [ואלקי אבותי]112 שיהא עסק זה לי לרפואה, כי רופא חינם אתה. ולאחר שהקזו

נוסחאות שונות לתפילות על החולים

[109] ראה Aviles JM, et al, *Mayo Clin Proc* 76:1192, 2001; Matthews WJ, et al, *South Med J* 93:1177, 2000. [110] וכתב הט"ז יו"ד סי' שלו סק"א, דהיינו שהוא מתנצל למה מבקש רפואה על ידי ההקזה שהוא לפי הטבע, אף שאינו ראוי לעשות כן, אלא לבקש רחמים להינצל על ידי רחמים של מעלה, מכל מקום כיוון שכבר נהגו לעשות רפואה על ידי הטבע, גם אני עושה כן, ועל כל פנים אני מודה שהכל בא על ידך. ועל זה חולק אב"י דלא לימא שכן נהגו, דגם התורה הסכימה על זה שיהא רפואה על פי הטבע, כי ירדה תורה לסוף דעת האדם שלא יהיה זכאי כל כך שתבוא רפואה על ידי נס מן השמים. [111] ברכות ס א. [112] חיי אדם סה א; קישו"ע סא ד.

פאר הדור, ח"ד עמ' לד, בשם חזו"א. וראה בע' נוטה למות (א), חלק ה. [105] ס' חסידים, מהד' הרשלה, גנוזות, ח"א תשמ"ד, סי' כב, ובהוצאת מק"נ הוא בסי' תעה בשינוי לשון. [106] רמב"ם תעניות א ט; טוש"ע או"ח תקעח א. וראה במ"מ שם, שאין לדין זה מקור מהגמרא, אך דברים נראים הם מדרכי התשובה. וראה במ"ב שם סק"א, בשם הב"ח והפרמ"ג, שמשמע יש חיוב להתענות עליו. [107] ראה Byrd RC, — *Southern Med J* 81:826, 1988; Harris WS, et al, *Arch Intern Med* 159:2273, 1999; Cha .KY, et al, *J Reprod Med* 46:781, 2001. [108] Leibovici L, *BMJ* 323:1450, 2001. וראה א. בלייך, הרפואה קמא:522, 2002; א. מרעי ואח', הרפואה קמא:527, 2002.

ו. ברכות הנהנין על תרופות

יאמר: ברוך רופא חולים¹¹³.

תרופה טעימה — תרופה שהיא טעימה לו, ויש לו הנאה ממנה, מברך עליה ברכת הנהנין תחילה וסוף¹²¹, והיינו שבלא הרפואה נהנה מהם¹²², ואף על פי שאינו תאב למאכל זה באותו זמן, ואינו אוכלו אלא מחמת אונס מחלתו¹²³.

תרופה בלתי טעימה — אם טעם התרופה הוא רע, ואין לו הנאה ממנה, אף על פי שיש לו תועלת מרפואתה — יש אומרים, שאין מברך עליה¹²⁴; יש מי שכתב, שדווקא כשטעמה מר, אבל אם טעמה אינו טוב כל כך, כיון שעל כל פנים אינה רעה והחייך נהנה ממנה, יברך¹²⁵; ויש אומרים, שאפילו אינו נהנה ממנו כלל, כגון מאכל מר, מברך ומזכיר בברכתו רפואה¹²⁶. יש מי שכתבו, שאם התרופה מצופה בסוכר, אף שהיא עצמה מרה, יברך שהכל, כי נהנה הוא מהסוכר לפני

יש אומרים, שלאחר ההקזה יברך בשם ומלכות¹¹⁴, אך בימינו אין נוהגים כן¹¹⁵. יש מי שהבדיל בין פעולת רפואה שאין בה חשש סכנה, שיברך בלא שם ומלכות, לבין ניתוח, שצריך לברך בשם ומלכות¹¹⁶.

בפעולות רפואיות אחרות — יש סוברים, שבכל דבר שעושה לרפואה יאמר נוסח זה¹¹⁷; יש סוברים, שדווקא בהקזת דם יאמר זה¹¹⁸; ויש מי שהכריע, שאת נוסח 'יהי רצון' שאומר בתחילה, שהוא רק בקשה, יש לומר בכל דבר שעושה לרפואה, אך הברכה האחרונה יאמר בלא שם ומלכות¹¹⁹.

אם דבר זה שהוא אוכל או שותה לרפואה צריך לברך עליו [ראה להלן], יאמר תחילה תפילה זו ואחר כך יברך, שלא להפסיק בין ברכה לאכילה¹²⁰.

[119] מ"ב בשער הציון סק"ח. וראה בשמירת שבת כהלכתה פ"מ ספ"א, שיאמר תפילה זו כשלוקח תרופה כלשהי, או עושה טיפול רפואי כלשהו. [120] קיצשו"ע שם. [121] ברכות לו א; שם, לח א; טושו"ע או"ח רד ח; שו"ת אגרות משה חאו"ח ח"א סי' פב. וראה בתוס' ברכות לח א ד"ה והא. [122] תוס' ברכות לו א ד"ה כיון. [123] תוס' ברכות מה א ד"ה דחנקתיה; שו"ע הרב סי' רד יד. וראה בשו"ת האלף לך שלמה חאו"ח סי' צ. [124] תוס' ברכות שם ד"ה כיון; מג"א סי' רד סקי"ט וסקב"ד; מ"ב סי' רד סקמ"ג. וראה ברבנו ירוחם נט"ז ח"א, בשם הרמ"ה; ס' המנהיג, הל' סעודה סי' ו; ב"י ודרישה או"ח סי' רד. וראה בשד"ח מע' ברכות סי' א אות לג. [125] מאירי ברכות לה ב; שער הציון שם סקל"ז. [126] אורחות חיים הל' ברכות, סי' לו בשם י"א. וראה הלכות הירושלמי להרמב"ם, ניו-יורק תש"ח, עמ' מב, והערות הר"ש

[113] סדר רב עמרם גאון; רמב"ם ברכות י כא; טושו"ע רל ד. וראה בהגהות הגר"א, ברכות שם, שהגיה כפי הנוסח שבפוסקים. וג"י הרי"ף והרא"ש ברכות שם, ברוך רופא חיים. וראה בליקוט על סדור עולת ראיה, להגרא"י קוק עמ' שצ. [114] סדר רב עמרם גאון; רמב"ם שם; ב"י או"ח סי' רל; ט"ז שם סק"ג; באר הגולה שם; באה"ט סי' רל סק"ה; חיי אדם, סה א; קיצשו"ע שם. וכן משמע מערוה"ש או"ח רל ה. [115] פמ"ג או"ח בא"א סי' רל סק"ו; אשל אברהם (בוטשאטש) או"ח סי' רל; מ"ב סי' רל סק"ז. וראה בכס"מ ריש פ"י מהל' ברכות, שכתב שאין ברכה בחתימת ברכת הקזה. וראה באריכות בשער הציון למ"ב סי' רל סק"ט. [116] הגרא"י קוק בסידורו עולת ראיה, עמ' שצ. [117] מג"א שם סק"ו; חיי אדם שם; קיצשו"ע שם. וכן כתב בערוה"ש או"ח רל ה, וסיים — ז'כן נוהגים המדקדקים'. [118] באר היטב שם סק"ה, בשם הרד"א.

שטועם את התרופה¹²⁷; אבל אם הסוכר מעורב עם התרופה, כגון בכדורי מציצה או בסירופ, לא יברך, כי בריא לא משתמש בהם להנאתו¹²⁸.

אוכל דרך צנתר – חולה שמקבל את האוכל דרך צנתר [=זונדה] לקיבתו, ואין לו הנאת גרונו כלל, הסתפקו האחרונים אם חייב בברכה ראשונה ובברכת המזון¹²⁹, והדעת נוטה שאין צריך לחוש כלל לברך¹³⁰.

ברכה ראשונה – אם נתחייב בברכה – יש אומרים, שבכל מקרה שאוכל או שותה לרפואה יברך תמיד שהכל¹³¹; ויש אומרים, שגם אם מכווין לרפואה, יברך הברכה הראויה לאתו מאכל או משקה¹³².

ברכה אחרונה לא יברך כשאין בכמות

התרופה שיעור הראוי לברכה אחרונה¹³³.

מים לרפואה – השותה מי מעיינות או מים מינרליים לרפואה – יש אומרים, שאפילו יש להם טעם טוב לא יברך, כי תקנו ברכה על המים רק כששותה לצמא¹³⁴; יש אומרים, שאמנם לא יברך אך יאמר יהי רצון שיהיה לרפואה¹³⁵; יש אומרים שיברך, כיוון שמכל מקום נהנה הוא¹³⁶; ויש מי שכתב, שאפילו אין בהם טעם צריך לברך¹³⁷.

יש מי שהעלה, שהשותה מים לרפואה יברך ברכת שברא מי רפואות¹³⁸, ודחו דבריו¹³⁹.

יש מי שהציע לאכול סוכר עם המים המינרליים, לברך על הסוכר, ולפטור את

הגר"א סי' רד סק"ל; מ"ב סי' רד סק"ה; שו"ת אגרות משה ח"א סי' פב. [133] שו"ת באר משה ח"א סי' ט. [134] שו"ת יד הלוי סי' לה. [135] שערי הלכה ומנהג, הוספות ומילואים, סי' כג. וראה שם שכן הורה הצמח-צדק הלכה למעשה. [136] שו"ת שואל ומשיב מהדו"ה סי' כג; שו"ת בנין ציון סי' י, וביתר הרחבה שם ח"ג סי' ז. וראה בשד"ח אסיפת דינים פאת השדה מע' ברכות סי' ז. [137] סי' תהילה לדוד או"ח סוסי' רד. וראה במאמרו של הרב מ.ל. קצנלנבוגן, הלכה ורפואה, ג, תשמ"ג, עמ' רעד-רפד, שדחה דבריו. [138] אב"ד אורמין בשומר ציון הנאמן שנת תר"ז, על פי הירושלמי ברכות ו ח. ובגירסת נוסח הברכה הזו בירושלמי: גירסתנו היא ברוך שברא מי רפואות; גירסת הערוך ע' דקר היא מיני רפואות; גירסת הרוקח סי' שמא והראב"ה ברכות סי' קכג היא בורא רפואות. [139] שו"ת יד הלוי שם, שלא נזכרה ברכה זו בפוסקים, וכן כתב החיד"א בשו"ת ברכה סי' רד אות ב. וראה

ליברמן, שם, אות ק. [127] הגר"ש אלישיב, הובאו דבריו בס' פתחי ברכה, מכתב ד. וראה בס' וזאת הברכה, בירור הלכה סי' מא; הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ד חאו"ח סי' רד סק"א. וראה שמירת שבת כהלכתה, פ"מ הע' קצא, בשם הגרש"ז אויערבאך, וי"ל. [128] הגרש"ז אויערבאך, שם. [129] ראה שערים המצויינים בהלכה סי' נ סק"ח. [130] ראה בס' וזאת הברכה, בירור הלכה סי' מו. [131] רשב"א בחידושי לברכות שם; המאירי ברכות שם; הרא"ה בפקודת הלויים עמ' קיב; הריטב"א בהל' ברכות פ"א הי"ח; הר"א אלשבילי בגנוזי ראשונים ברכות עמ' תב. ועי' בשו"ת הרא"ש כלל ד סי' טו, ובס' פתח הדביר סי' רד סק"ה. וכן הכריעו הרמ"א או"ח רד יא; ערוה"ש או"ח רד כב. וראה בבן איש חי, פר' פינחס אות יג. [132] תר"י לברכות כו א, בדפי הרי"ף; בדק הבית לבי" בס' רד לשיטת תוס' ברכות לח א ד"ה והא, ורמב"ם ברכות ג ג. וכשיטה זו פסקו המג"א סי' רד סק"ד; באור

המים¹⁴⁰.

שנפשו של אדם קצה בו, כגון שקצים ורמשים, לא יברך לפניו ולאחריו¹⁴⁸.

השותה הרבה מים לא להנאה אלא כדי להוריד במשקל, לא צריך לברך¹⁴¹.

מאכל מזיק – רופא שאסר על חולה לאכול או לשתות דבר מסויים, אם עבר החולה ואכל או שתה אותם – יש אומרים, שאם הדבר מזיק לו, לא יברך ברכת הנהנין¹⁴⁹; ויש אומרים, שאם נהנה מהדבר, ואינו מזיקו מיד, וגם לא מזיק לאחרים, חייב לברך¹⁵⁰.

בליעה – אם רק בולע התרופות, כגון גולות, אף על פי שאינן מרות, לא יברך¹⁴².

מאכלים המזיקים לבריאות, אינם נחשבים כאוכל, ולא חלה עליהם חובת ברכה¹⁵¹.

דברים אסורים – אוכל או משקה לרפואה שהוא מדברים האסורים – יש אומרים, שלא יברך עליהם¹⁴³; ויש אומרים, שיברך עליהם תחילה וסוף¹⁴⁴, ואפילו אכל איסור דאורייתא¹⁴⁵. יש שחילקו בין אכילת דבר איסור שהאיסור הוא בגוף החפץ הנאכל, שאז גם אוכל לרפואה לא יברך, לבין דבר אסור שהשעה גרמה לו את האיסור, כגון אכילה ביום-הכיפורים, שאז אם הוא חולה וזקוק לאוכל – יברך¹⁴⁶. ועוד יש מי שהציעו לצאת ידי כל הדעות, שיהדר לברך על המים ויתכווין לפטור גם את האיסור¹⁴⁷. אכל או שתה לרפואה דבר של איסור

שיעורים – יש אומרים, שאין מברכים על תרופה אף שנהנה ממנה, אלא אם אכל כזית או שתה כרביעית¹⁵²; ויש אומרים, שאין לחלק בין אוכל ושתיה לרפואה לבין אוכל ושתיה רגילים¹⁵³.

מים לבליעת תרופה – השותה מים להבליע התרופה, או להפיג טעם התרופה,

כהלכתה פ"מ ספ"ד; שו"ת באר משה ח"ח סי' רנא. וראה בס' באתר רעם, עמ' 239, תשובה כנ"ל מהרב אהרונסון בעת השואה. [146] ראה ילקוט יוסף ח"ד שבת, ד, סי' שכח, הע' לב. [147] שו"ת כתב סופר חאו"ח סי' כב; שו"ת מלמד להועיל סי' לב. וראה עוד בשו"ת פנים מאירות ח"ב סי' ז; סי' אורחות חיים סי' קצו. [148] מג"א סי' רד סק"כ; מ"ב שם סקמ"ח; שו"ת פנים מאירות ח"ב סי' ז. [149] יפה ללב סי' רד סק"י; שו"ת חלק לוי חאו"ח סי' ה. [150] שד"ח, מערכת ברכות, סי' א כלל לג; שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' רס. [151] ברכות לה ב, וברש"י שם ד"ה אזורי; טוש"ע או"ח רב ד. [152] הגר"א ראם, הובא בס' מקראי קודש להגרצ"פ פרנק, פסח ח"ב עמ' קמד. [153] הגרצ"פ פרנק, שם.

בשו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' א אות יב, ובס' מקור חיים השלם ח"ב פע"ב ס"ד. [140] שו"ת אבני חפץ סי' לו, שהעיד על הגר"י שמעלקיס בעל שו"ת בית יצחק. ואם שותה את המים המינרליים דרך שפופרת של זכוכית, כתב בשו"ת אבני חפץ שם, שלא יברך כלל. [141] שו"ת רבבות אפרים ח"ז סי' עה. [142] שמירת שבת כהלכתה פ"מ ספ"ד. [143] רבנו ירוחם, הובא בב"י או"ח סי' רד; ב"ח או"ח סי' קצו. וראה עוד בשו"ת הרשב"א ח"א סי' תרצד; רא"ה ברכות רפ"ז; ב"ח או"ח סי' רד; ט"ז או"ח סי' קצו סק"א, וסי' רד סק"ב. וראה באריכות בילקוט יוסף ח"ג סי' קצו סק"ב. [144] רמב"ם, ראב"ד ורא"ש, הובאו בב"י שם; שו"ע או"ח קצו ב; שם רד ט; לבוש או"ח סי' קצו. [145] מ"ב סי' קצו סק"ה. וראה עוד בערוה"ש או"ח קצו ד; שמירת שבת

אם אינו צמא, לא יברך, אבל השותה שאר משקים, או אפילו שותה מים, וכוונתו גם להרוות את צמאונו — יברך¹⁵⁴.

דין חולה האוכל דרך זונדה, או דרך פיום הקיבה — ראה ערך חולה.

ז. ברכת הגומל

יסוד החיוב — מי שהיה חולה ונתרפא הוא אחד מארבעה אשר צריכים להודות, היינו לברך ברכת הגומל, שנאמר¹⁵⁵: 'כל אכל תתעב נפשם וגו' ישלח דברו וירפאם וימלט משחיתותם, יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם'¹⁵⁶, וברכה זו נתקנה במקום קרבן תודה¹⁵⁷.

יש מי שכתב, שברכת הגומל היא רשות¹⁵⁸, וחלקן עליו וכתבו שהיא חובה, ועיקרה מדברי קבלה¹⁵⁹.

סוגי החולים — יש אומרים, שחולה

חייב לברך דווקא אם נתרפא מחולי שיש בו סכנה, כגון מכה של חלל, או שאר חולי שיש בו סכנה¹⁶⁰; יש אומרים, שבכל חולי שעלה למשכב, אפילו לא היה חולי של סכנה, כשיבריא חייב לברך¹⁶¹. לשיטה זו יש אומרים, שחייב בברכה דווקא אם נפל למשכב, לא פחות משלשה ימים¹⁶², ולא דווקא מעת לעת¹⁶³, ויש אומרים, שבמחלה מסוכנת גם בפחות משלשה ימים יברך¹⁶⁴, ואפילו לא עלה למיטה כלל¹⁶⁵. אם חלה במחלה שדרך בני אדם לעלות למיטה בשכמותה, והוא התאמץ ולא שכב, לא יברך, וכן להיפך, חולה שהוא איסטניס ושוכב מתוך פינוק, במחלה שדרך רוב בני אדם לא לעלות למשכב, לא יברך¹⁶⁶; ויש אומרים, שאפילו הבריא ממיחוש בעלמא חייב לברך¹⁶⁷.

סוגי מחלות — יש אומרים, שברכת הגומל נתקנה דווקא על צרה שבאה לאדם בעל כורחו ושלא מדעתו; ויש אומרים,

הרוקח סי' שמג; רמ"א שם ח, וכן נוהגין באשכנז; מ"ב שם סקכ"ח; קיצשו"ע סא א. [161] רמב"ן תורת האדם שער ההודאה; שו"ת הרשב"א ח"א סי' פז, וח"ז סי' לח; רבנו ירוחם נתיב יג ח"ב; נימוקי יוסף והמאירי, ברכות נד ב; טושו"ע ריט ח. [162] חיי אדם סה ו; קיצשו"ע סא א. [163] בן איש חי שנה א, פר' עקב סק"ז. [164] מ"ב סי' ריט סקכ"ח, ובבאה"ל שם. וראה בכף החיים שם אות מו; שו"ת אור לציון ח"ב פי"ד סמ"ד. [165] שו"ת יחודה דעת ח"ד סי' יד. וראה בשו"ת אור לציון שם, שאפילו אם רק התעלף וקם, יברך ברכת הגומל. וראה עוד בשו"ת עולת יצחק ח"ב סי' עט. [166] שו"ת שדה הארץ סי' ז; בירך את אברהם סי' נט סט"ז. [167] ערוך ע' ארבע, בשם רב האי גאון. והובא גם בטור שם (וכתב שכן נוהגים בספרד), ברא"ש ברכות נד ב, ובהגהות מיימוניות ברכות פ"י אות

[154] שו"ע רד ז, ובמ"ב שם סקמ"ב. וראה בילקוט יוסף ח"ג סי' רג ס"י; ועלהו לא יבול, ח"א עמ' קי. [155] תהלים קו יח-כא. [156] ברכות נד ב; רמב"ם ברכות י ח; טושו"ע או"ח ריט א; חיי אדם סה ו. [157] הרא"ש ברכות פ"ט ס"ג. וראה ברד"ק ישעיה לח ט, שחזקיהו כתב הודאה כשנתרפא מחוליו ועלה בית ה'. וראה בצידה לדרך מאמר א כלל א פ"ב. אמנם ראה בשו"ת חת"ס חאו"ח סי' נא, מה שהקשה על שיטה זו. [158] מג"א סי' ריט סק"ג. [159] פמ"ג שם; שו"ת חת"ס חאו"ח סי' נא. וראה סמ"ק סי' קמו, שברכה זו היא מדאורייתא. וראה בשד"ח, פאת השדה מערכת ברכות סי' יב. [160] רמב"ן תורת האדם שער ההודאה, וחידי' הרמב"ן לברכות נד ב, בשם הראב"ד; מאירי ברכות נד ב, בשם יש מי שאומר; טור או"ח סי' ריט, בשם הראב"ד; ס'

שבכל מקרה שניצל מסכנה, ללא חשיבות כיצד נכנס לסכנה, חייב לברך¹⁶⁸.

אין הפרש בין מיחוש קבוע הבא מזמן לזמן ובין שאינו קבוע, ולכן מחלה החוזרת לעיתים, יברך כל פעם שמתרפא, שהרי נתרפא לגמרי ורק שהמחלה חוזרת שנית, ונחשב כל פעם כמחלה חדשה וכהבראה מלאה¹⁶⁹.

עיתוי הברכה – אין לברך אלא אחר שנגמרה הטובה והיא שלימה¹⁷⁰, והחולה הולך על בוריו¹⁷¹, וצריך להמתין עד שיהא בריא לגמרי, ולא יהא עליו שם חולה כלל, אפילו שאין בו סכנה¹⁷².

נכון לברך תוך שלשה ימים משחזר

לבוריו ממחלתו¹⁷³, ואפילו יצטרך בשביל זה לברך שלא בפני ספר תורה כפי המנהג, אף על פי כן לא יאחר יותר משלשה ימים¹⁷⁴; ויש אומרים, שיכול לברך עד חמישה ימים¹⁷⁵. אכן, אם אין לו עשרה גדולים לברך בפניהם, ימתין עד שלשים יום, שמא יזדמנו לו עשרה שיוכל לקיים המצווה כהלכתה, ויותר לא ימתין¹⁷⁶. ואם איחר, יש לו תשלומים כל זמן שירצה¹⁷⁷.

עמידה – המברך צריך לעמוד¹⁷⁸, והשומעים ראוי שישבו¹⁷⁹, ובדיעבד יצא גם אם בירך בישיבה¹⁸⁰.

המניין – צריך לברך ברכה זו בפני עשרה אנשים גדולים¹⁸¹. יש אומרים, שבעל הנס נכלל במניין העשרה¹⁸²; ויש

קלו. [173] שו"ע שם ו. [174] ב"י סי' ריט, בשם הרמב"ן; מג"א שם סק"ו; מ"ב שם סק"כ. וראה בשו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' קצו. [175] ב"י שם, בשם הרשב"א; באר היטב שם סק"ט, בשם עטרת זקנים. וראה בשו"ת, פאת השדה מערכת ברכות סי' יב. [176] מ"ב שם סק"ח, בשם הרא"ה. [177] טושו"ע שם; צידה לדרך ד"ט ע"ב. וראה בכף החיים שם אות לו. וראה באריכות בשו"ת יביע אומר ח"ג חאו"ח סי' טז אות ג ואילך. [178] רמב"ם ברכות י ח. וראה בכ"מ שם, ובב"י ובב"ח סי' ריט, ובאר"ר שם סק"ג, ובשו"ת חת"ס חאו"ח סי' נא. [179] חידושי הרמב"ם, הובאו בקובץ תשובות הרמב"ם ואיגרותיו, עמ' 52. [180] מ"ב סי' ריט סק"ד, וכן כתב במג"א שם סק"ב, טוב לברך וכו'. [181] שו"ע ריט ג. וראה בגליון הש"ס ברכות שם, ובס' יפה ללב ח"ב בקונ"א. [182] שו"ת הלכות קטנות ח"א סי' רעא; באה"ט סי' ריט סק"ד; מ"ב שם סק"ו, ובשעה"צ סק"ז; קיצשו"ע סא ב. וראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' יח;

ה; אורחות חיים הל' שני וחמישי סי' כד; כלבו סי' כ; ב"י שם, בשם הרמב"ן והרשב"א; מהרי"ץ בסידור עץ חיים ח"א דף קעד ע"ב. ובשיטת הטור ראה מאמר מרדכי סי' ריט סק"ט. [168] ראה במחזיק ברכה להחיד"א או"ח סי' ריט; שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה פכ"ג. וראה בע' אבוד עצמו לדעת, הע' 132 ואילך. וראה בשו"ת ישכיל עבדי ח"ב חאו"ח סי' ז, ושם ח"ו חאו"ח סי' יד, שהגורם מחלה לעצמו, לא יברך ברכת הגומל. [169] שו"ת הרשב"א ח"א סי' פב, ושם ח"ז סי' לח; שו"ע ריט ח. וראה במאמרו של הרב י. בן-מאיר, תחומין, א, תשמ"מ, עמ' 349-357, הע' 19, שהסתפק במי שנפצע וצריך סדרת ניתוחים, אם יברך אחר כל ניתוח וניתוח, או רק בגמר סדרת הניתוחים. וראה בנידון כעין זה בשו"ת בנין אב ח"ב סי' יט. [170] עטרת זקנים או"ח סי' ריט; מאור ושמש עה"פ בראשית ל לה; מ"ב סי' ריט סק"ב. [171] שו"ע או"ח ריט א; חיי אדם סה ו; מ"ב סי' ריט סק"ב. [172] א"ר סי' ריט סק"א; שו"ת שלמת חיים, מהד' חדשה, סי'

אומרים, שצריך עשרה מלבד בעל הנס¹⁸³.

שנים מן העשרה צריכים להיות תלמידי חכמים שעוסקים בהלכות¹⁸⁴; ויש אומרים, שצריך עשרה ועוד שני תלמידי חכמים¹⁸⁵. ואם אין שם שני תלמידי חכמים, אינו מעכב הברכה¹⁸⁶. יש מי שכתב, שאם יש שני מניינים, ובאחד מהם יש שני תלמידי חכמים, לכתחילה יש להעדיף לומר ברכת הגומל במניין זה¹⁸⁷.

מקום הברכה — נהגו לברך ברכת הגומל בבית הכנסת אחר קריאת התורה, לאחר שבירך ברכת התורה האחרונה¹⁹³. והטעם, לפי שבבית הכנסת יש עשרה¹⁹⁴, ויש שם תלמידי חכמים¹⁹⁵, והעליה לתורה היא במקום קרבן¹⁹⁶.

בלחש — המברך בלחש כאילו ברך שלא בפני עשרה¹⁹⁷.

שבת ויום-טוב — מברכים ברכת הגומל גם בשבת וביום-טוב¹⁹⁸.

תשעה באב — מברכים ברכת הגומל גם בתשעה באב¹⁹⁹.

בלילה — יש אומרים, שאין לברך ברכת הגומל בלילה, מפני שברכה זו היא במקום קרבן תודה, ואין תודה אלא ביום²⁰⁰; ויש אומרים, שיכול לברך גם בלילה²⁰¹, ואפילו נשים יכולות לברך בלילה²⁰²; ויש מי העלה שמעיקר הדין

בדיעבד, אם בירך ברכת הגומל שלא בפני עשרה — יש אומרים, שהברכה בפני עשרה היא לעיכוב, ולכן אם בירך בפחות מעשרה לא יצא¹⁸⁸, ולדעה זו אם בירך בלא עשרה, הרי זו ברכה לבטלה¹⁸⁹; ויש אומרים, שאף לדעה זו אין איסור לברך בלא עשרה¹⁹⁰. ולדעה זו טוב לחזור ולברך בפני עשרה, בלא הזכרת שם ומלכות¹⁹¹; ויש אומרים, שהברכה בפני עשרה איננה אלא לכתחילה, ולכן אין צריך לחזור ולברך¹⁹².

סק"ד. [191] שו"ע שם; הלבוש שם; הא"ר שם. [192] טור, שם; דעה א בשו"ע שם; הב"ח שם; באור הגר"א שם; ס' באר שבע דף קי. [193] שו"ע ריט ג. [194] תוס' ברכות נד ב ד"ה ואימא. [195] רא"ה בספר פקודת הלויים ברכות שם. [196] שו"ת חת"ס חאו"ח סי' נא. [197] א"ר שם; בן איש חי, שנה א, עקב סק"ב; כף החיים או"ח סי' ריט סקכ"ו. [198] שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' פח. וראה בשד"ח, מערכת ברכות סי' יב. [199] יפה ללב ח"א סי' ריט סק"ה; פתח הדביר ח"ב סי' ריט אות יז. וראה שד"ח מע' בין המצרים סי' ב אות ג. וראה עוד בשו"ת אבן פנה ח"ב סי' סב. [200] בן איש חי שנה א, פר' עקב סק"ג. [201] שו"ת מהר"ם שיק סי' פח. וראה באריכות בשד"ח, פאת השדה, מערכת ברכות סי' יב. [202] שו"ת ציץ אליעזר

שו"ת שונה הלכות ח"א סי' רעא. [183] באה"ט שם, בשם הראנ"ח; חי' רע"א על המג"א סי' ריט סק"ד; שו"ת תשובות והנהגות ח"ב סי' קמג. וראה בכף החיים סי' ריט אות יט. [184] רמב"ם ברכות י ח; שו"ע שם; קיצשו"ע שם. וראה בב"י שם, שהרי"ף והרמב"ם והסמ"ג סוברים כך. [185] טור שם, בג' התוס'; תוס' ברכות נד ב ד"ה ואימא; תוס' ר"י החסיד ברכות שם. ונראה שכן דעת הרא"ש ברכות פ"ט סי' ג, ראה בבאה"ל שם ד"ה ותרי, ובפמ"ג שם. [186] מרדכי ברכות סי' ריב; שו"ע ובאה"ל שם, ד"ה לא שכיחי; קיצשו"ע שם. [187] שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' קצו. [188] דעה ב בשו"ע שם; ב"י שם; רבנו יונה ברכות שם. וראה שו"ת אבני נזר חאו"ח ח"א סוסי' מ. [189] באוה"ל שם, ד"ה וי"א, בשם מחצית השקל. [190] חי' רע"א על המג"א שם

נס²⁰⁷; יש אומרים, שאין האב יכול לברך בשביל בנו²⁰⁸; ויש מי שכתב, שיברך האב בלא שם ומלכות²⁰⁹. ומכל מקום, מבן י"ג שנה יברך לכל הדעות, ולא צריך להמתין עד כ' שנים²¹⁰.

נשים חייבות בברכת הגומל מעיקר הדין. אך יש שכתבו, שמנהג העולם הוא שהנשים לא מברכות²¹¹, וכן לא יברך בעלה עבורה²¹²; ויש שכתבו, שגם הנשים צריכות לברך ברכת הגומל כעיקר הדין²¹³.

אבל — מי שהיה אבל בתוך שבעה,

מותר לברך בלילה, אלא שמנהג ישראל שלא לעשות כן²⁰³.

ספק אם בירך ברכת הגומל, יברך בלא שם ומלכות²⁰⁴. ומשמע שדין זה נכון גם אם ספק לו אם הוא בכלל מחוייב בברכה.

קטן — דין קטן בברכת הגומל הוא מחלוקת הפוסקים. יש אומרים, שלא יברך ברכת הגומל, ואפילו מצד מצות חינוך לא יברך²⁰⁵; ויש אומרים, שאף קטן יכול לברך ברכת הגומל²⁰⁶. יש אומרים, שעל האב לברך עבור בנו הקטן שנעשה לו

שיק האו"ח סי' פו; שו"ת אוצר החיים סי' יא. וראה שו"ת חכם צבי סי' מט; שו"ת תפארת צבי האו"ח סי' ו אות ו; שד"ח, מערכת ברכות, סי' יב; שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' כ; ילקוט יוסף ח"ג סי' ריט סק"ג. [211] שו"ת הלכות קטנות ח"ב סי' קסא; כנסה"ג סי' ריט; מג"א ריש סי' ריט; מ"ב שם סק"ג. ונאמרו על כך מספר טעמים — ראה: תורת חיים על סנהדרין צד א; מ"ב שם; א"ר שם סק"י; ערוה"ש שם ס"ו; קצות השולחן ח"ב סי' סה ס"ב; שו"ת ויען אברהם סי' יז; שו"ת ויצבור יוסף שווארץ סי' מא; שו"ת הר צבי האו"ח סי' קיח; שו"ת חמדת צבי ח"ג סי' ח; ילקוט יוסף ח"ג סי' ריט ס"ז; שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' ד אות לא; הגרש"ז אויערבאך, הובא בנשמת אברהם האו"ח סי' ריט אות א, שלא ראה בירושלים נשים מברכות חוץ מיולדות. וראה עוד בצפנת פענח רמב"ם ברכות י ח. [212] הליכות שלמה ח"א פכ"ג סע' ד. [213] בן איש חי שנה א, פר' עקב סק"ה; חיי"א סה ו; כף החיים שם; תורת חיים, סנהדרין צד א; באר היטב שם סק"א בשם כנה"ג; מ"ב שם; ברכ"י שם אות ב; מור וקציעה סי' ריט; יחזה דעת להגר"ע יוסף ח"ד סי' טו. ועיי"ש עצות שונות איך תברך, אע"פ שסדר הברכה שתיאמר בפני עשרה אנשים, ולא אורח ארעא לאשה. וראה עוד בשארית יוסף ח"ג עמ' שנט. וראה עוד בשו"ת אגרות משה האו"ח ח"ה סי' יד; שו"ת חמדת צבי ח"ג סי' ח; שו"ת במראה

חיי"ג סי' יז, ושם חיי"ז סי' ט אות ב. [203] שו"ת חת"ס האו"ח סי' נא. וראה עוד בשו"ת יחזה דעת ח"ד סי' עה. [204] פמ"ג או"ח סי' ריט בא"א סק"א; שו"ת שואל ונשאל ח"ב סי' מט. [205] שו"ת מהר"ם מינץ סי' יד; מג"א רסי' ריט; מ"ב סי' ריט סק"ד; כף החיים שם אות ב; שע"ת שם סק"א; שו"ת הרב סדר ברכת הנהגין פי"ג אות ג; שערי אפרים שער ד סכ"ח; שו"ת נחלת בנימין האו"ח סי' נח; שו"ת שבט הלוי ח"ג סי' סג סק"ב; שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' כ; ילקוט יוסף ח"ג סי' ריט ס"ה. וראה בשו"ת ציץ אליעזר חיי"ח סי' כב סק"ב, שלשיטות אלו אפילו קטן יתום לא יברך. [206] שו"ת מהר"י באסאן סי' ה; ח"י רע"א לשו"ע שם; שו"ת לחמי תודה סי' ה; ברכ"י ריט אות א; מור וקציעה סי' ריט; בן איש חי, שם, סק"ד; שו"ת כתב סופר האו"ח סי' כו. וראה בשו"ת אבני נזר האו"ח סי' לט. [207] שו"ת תשב"ץ ח"ד סי' ד; בית יהודה ח"א סי' ו; כף החיים שם אות כט. וראה מאמרו של הרב י.ה. הנקין, אסיא, חוב' מא, ניסן תשמ"ו, עמ' 41-50. [208] שו"ת מהר"ם מינץ סי' יד; א"ר שם; ברכ"י שם אות ז; מחזיק ברכה אות ו; שערי אפרים שער ד סכ"ח; שו"ת נחלת בנימין האו"ח סי' נח; באוה"ל ריח ד, ד"ה וכן כתב; שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' כ. וראה עוד בשו"ת בית יהודה האו"ח סי' ו. [209] מחזיק ברכה שם. [210] ראה שו"ת מהר"ם מינץ שם; שו"ת מהר"ם

והיה חולה שנרפא, יברך ברכת הגומל לבטלה היא²¹⁶.
בעשרה, מבלי שיעלה לתורה²¹⁴.

נוסח הברכה של המברך – ישנן כמה גירסאות בנוסח הברכה:

דין ברכת הגומל ליולדת – ראה ערך לדה.

מאי מברך, אמר ר' יהודה, גומל חסדים טובים²¹⁷. ואף שבגמרא הנוסח הוא בלא שם ומלכות, הוא לאו דווקא, וצריך להזכיר שם ומלכות²¹⁸.

שליח – יש אומרים, שאיש אחר, שהוא אוהבו וקרובו של בעל הנס, או אפילו שאינו קרובו אלא רוצה בטובתו, יכול לברך בשבילו, ולומר אשר גמלך כל טוב, והוא יענה אמן²¹⁵; ויש אומרים שלא יברך, ואם בירך גוערים בו, שמא ברכה

הנוסח בסידורים שלנו הוא: בא"מ אמ"ה הגומל [גומל]²¹⁹ לחייבים²²⁰ טובות

[220] בענין הלשון "חייבים" כתב הב"י או"ח סי' ריט, כלומר אפילו לאותם שהם חייבים, דהיינו שהם רשעים, דתרגום רשע חייבא, על כל זה גומל להם טובות, וגם אני כאחד מהם, שאף על פי שאיני הגון גמלני כל טוב. וראה עוד בפרישה סק"ג ובברוך שאמר. ובשו"ת מהר"ם מינץ סי' יד הסביר הלשון "חייבים", דמסתמא כיון שהיה חולה חטא, שכן אין יסורים בלא חטא. ובמור וקציעה כתב, שאין הכוונה שהמברך הוא מן החייבים, אלא שבחו של מקום נאמר, שעושה טובות אף לחייבים. ובשו"ת אבני נזר חאו"ח סי' לט, ובשו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' פח כתבו, שהולכי מדברות וימים שהכניסו עצמם לסכנה, הוא עצמו חטא. וראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"י"ז סי' ח אות א. ובשו"ת ציץ אליעזר ח"י"ב סוסי' יח כתב, שבנוסח הברכה הזו יש גם משום וידוי דברים, וזה על פי מה שכתב רש"י בפירושו על איוב לג כז, שלאחר שפדה ה' את החולה "יעשה שורות של אנשים כשניצול מחוליו ויתודה ליצרו". וראה בס' יפה ללב בהשמטות לח"ב, מובא באורחות חיים על או"ח סי' ריט אות ה, שלא נזכר הך דרש"י באיוב לא בגמרא ולא בפוסקים. וראה עוד פירושים על ברכת הגומל בשו"ת כתב סופר חאו"ח סי' כז; שו"ת מטה לוי ח"ב סי' ח; שו"ת שלמי תודה סי' ה; שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' כז וסי' פח; עיון יעקב על עין יעקב ברכות נד; בהקדמה לספר שו"ת שתי הלחם למהר"ם חגיז.

הבזק ח"ה סי' ז. [214] גשר החיים פכ"א סי' ה אות ז. [215] ר' יצחק אור זרוע, המובא בהגהות חדשים פ' הרואה בברכות; טור, ב"י וב"ח, או"ח סי' ריט; רמ"א שם ד; ערוה"ש או"ח ריט ט; מ"ב שם סקי"ז. וראה בבאוה"ל שם ס"ד ד"ה ואין, בשיטות הפוסקים אם דווקא על אביו ורבו, או אשתו ובניו, או לכל קרוביו ואוהביו. וראה שו"ת חמדת צבי ח"ג סי' ז, ומאמרו של הרב י.ה. הנקין, אסיא, חוב' מא, ניסן תשמ"ו, עמ' 41-50. [216] ב"י שם בד"ה וממ"ש, בשם הרשב"א בחידושי לברכות נד. וראה בדרכי משה שם; שו"ת כתב סופר חאו"ח סי' כז; כף החיים סי' ריט אות כז; עשה לך רב ח"ה סי' לט, בתשובות הקצרות. [217] ברכות נד ב. וראה בשו"ת איתן האזרחי סי' ג, שלא יתכן לקבל גירסה זו. ובכ"מ בדק"ס בברכות שם, הגירסא גומל חסדים טובים שגמלם כל טוב. וראה בהגהות הגר"א ברכות שם. [218] ראה רמב"ן תורת האדם שער ההודאה; ירושלמי ברכות ט א; תוס' ר' יהודה החסיד ברכות נד א ד"ה הרואה; רבנו יונה על הרי"ף ברכות שם. וראה עוד במאירי ברכות נד א, במשנה. וראה בתו"ש שמות פ"כ סוף אות תקלו, שלשיטת הגאונים אין גורסים בגמרא בשום ברכה שם ומלכות, כיון שאסור להזכיר השם בשעת לימוד. וראה במג"א סי' רטו סק"ה. [219] גי' הרי"ף כמו בסידורים שלנו, רק שגרס גומל בלי הה"א, אבל הטור סי' ריט, והרמב"ם ברכות י ח, גרסי בה"א.

שגמלני כל טוב²²¹. יש שהנוסח שלהם הוא הגומל חסדים טובים לחייבים שגמלני כל טוב²²²; ויש שהנוסח שלהם הוא שגמלני טוב, בלי המילה 'כל'²²³.

יש אומרים, שהנוסח מעכב, ואין לשנות ממטבע שטבעו חז"ל²²⁴; ויש אומרים, שהנוסח איננו מעכב בדיעבד, כל שאמר עניין הברכה²²⁵.

נוסח הברכה של הציבור – הציבור עונה במטבע מיוחדת²²⁶, ומצינו גירסאות אחדות:

מי שגמלך כל טוב הוא יגמלך כל טוב סלה²²⁷; אשר גמלך כל טוב הוא יגמלך כל טוב סלה²²⁸; מי שגמלך טוב הוא יגמלך סלה²²⁹; מי שגמלך טוב הוא יגמלך כל טוב סלה²³⁰; צור שגמלך הוא יגמלך סלה²³¹; ואשר גמלך כל טוב וחסד

וחמלה, הוא ברחמיו יגמלך כל טוב סלה²³²; אמן, הא-ל שגמלך כל טוב הוא יגמלך כל טוב סלה²³³. ואם לא ענו כלל, אינו מעכב²³⁴. ומכל מקום לכל הגירסאות צריך לומר אמן על הברכה לפני אמירת נוסח מי שגמלך וכו'²³⁵.

לימוד קרבן תודה – יש מי שכתב, שכיוון שבזמן בית המקדש היה חייב בקרבן תודה, לכן בזמנינו יש לו ללמוד על כל פנים דיני הקרבת קרבן תודה²³⁶.

מצבים רפואיים מיוחדים – הפוסקים

דנו במצבים רפואיים מיוחדים אם יברך ברכת הגומל. באופן כללי יש לציין, שחלק מהפוסקים דלהלן מבוססים על שיטות הפוסקים, שכל מחלה שעלה למיטה יברך, וחלק מהם מבוססים על שיטות הפוסקים, שדווקא במחלה שיש בה סכנה יברך:

והציבור מוסיף לו גם להבא. וראה עוד תשובת האדמו"ר מקלויזנברג, הובאה בשו"ת חמדת צבי ח"ג סי' ז. [227] שו"ע או"ח ריט ב. [228] הטור שם. [229] רמב"ם ברכות י ח. [230] לבוש או"ח ריט ב; הליכות שלמה ח"א פכ"ג סע' ז. [231] כל-בו סי' פז. [232] האבודרהם הל' ברכות עמ' שמא. [233] נוסח עדות המזרח, וכן הוא בבן איש חי שנה א עקב סק"א. ובבן איש חי, שם, מוסיף שהמברך אומר אחריהם: אמן, כן יהי רצון. מקור הנוסח הזה במכילתא בא פר' טז – על הארץ הטובה אשר נתן לך שגמלם כל טוב. ובשו"ת תירוש ויצהר סי' רח, תמה מה שעונים מי שגמלך וכו' דלכאורה משמע שח"ו שוב יגיע לו איזה צרה וינצל, ותיירץ שהברכה היא שאף שנעשה לו טוב, לא ינכו לו מהטוב לעתיד לבוא. [234] מג"א סי' ריט סק"ב. [235] שיערי הלכה ומנהג ח"א סי' קי. [236] החפץ חיים במאמרו ציפית לישועה, ובהשמטות לסוף שו"ע או"ח.

[221] ובמאירי ברכות שם הגירסא בלי הסיום שגמלני וכו'. ותיבת טוב צריך לנקד בחולם, כ"כ בעץ יוסף שם, ובכף החיים סי' ריט סקט"ז. [222] עץ יוסף, בסידור אוצר התפילות. וראה בשו"ת איתן האורחי סי' ג, מה שכתב על שינויי הנוסחאות של ברכת הגומל. [223] סידור תהילת ה', בנוסח האר"י וחב"ד (וראה בס' שערי הלכה ומנהג, הוספות ומילואים סי' כה); סידור תכלאל, כמנהג יהודי תימן. וראה הליכות שלמה ח"א פכ"ג סע' ז, שזה הנוסח הנכון והראוי, שהרי מברכים ברכת הגומל גם כשעדיין אין לו "כל" טוב, ולכן צריך להשמיט מילה זו. אמנם בסידור עולת ראיה ח"א עמ' שיג מבאר את הנוסח הרגיל הכולל מילת "כל". [224] מג"א ריש סי' ריט. [225] מ"ב סי' ריט סק"ד, ושעה"צ שם סק"ה וסקי"ג; שו"ת אבני נזר חאו"ח סי' לט. [226] הטעם שהציבור עונה מי שגמלך וכו', ולא סתם אמן כמו בכל ברכה, כתב בברוך שאמר מבעל התו"ת, שהמברך כאן מודה על שעבר,

אבני כליות, או אבני מרה, יברך ברכת הגומל בכל פעם שניצול מההתקף והבריא ממנו, אף שעלול לחזור ולקבל עוד התקפים²⁴⁷. ואם לא נתרפא לגמרי בין ההתקפים, יברך דווקא אחר שיתרפא²⁴⁸.

מי שנרפא ממחלה אחת ולא הספיק לברך עד שנכנס למחלה אחרת, אין לברך ברכת הגומל אלא אחרי שנרפא מהמחלה השניה²⁴⁹.

חולה לב שעבר צינתור, אפילו אם לא הרחיבו את כלי הדם על ידי בלון, מברך ברכת הגומל²⁵⁰.

חולה נפש שנתרפא, אף שקיים חשש סביר שיחזור להתקפיו, יברך לאחר שהבריא מההתקף²⁵¹. דין זה נכון בוודאי בחולה נפש שמצבו מוגדר כחולה שיש בו סכנה, ויש מי שכתב שגם במצבי נזירות יש מקום לברך אחרי שהחלים²⁵².

נעקץ על ידי עקרב, אם לא חלה כלל אלא שחש יסורי העקיצה, לא יברך; ואם

שיתוק מחצית הפנים²³⁷ אינו חייב לברך כשיתרפא, לפי שאין בו סכנה, ואינו זקוק לשכב במיטה²³⁸.

חש בעיניו, ויש סכנה במחלתו, אלא שלא צריך לשכב — יש אומרים, שחייב לברך²³⁹; יש אומרים שפטור²⁴⁰; ויש אומרים, שיברך בלא שם ומלכות²⁴¹.

חש בעיניו ונותח, יברך לאחר שהבריא מהניתוח²⁴².

כל ניתוח הוא בחזקת סכנה, ולכן מי שנרפא מניתוח כלשהו, אפילו כגון שבר מעיים²⁴³, או טחורים — חייב לברך²⁴⁴.

מי שתרם איבר פנימי לשם השתלה בגופו של חולה מסוכן הצריך לאיבר זה — יש אומרים, שלא יברך ברכת הגומל לאחר שהבריא מהניתוח, ועל כל פנים בלא שם ומלכות²⁴⁵; ויש מי שכתב, שצריך לברך²⁴⁶.

מי שהבריא מהתקף לב, התקף של

טולידאנו, ברקאי, ג, תשמ"ו, עמ' 23-36. [246] הגר"ש ישראל, ברקאי, שם. וראה בשו"ת שדה הארץ ח"ג סי' ז, ובילקוט יוסף ח"ג סי' ריט סקכ"ז — שגם אם הביא על עצמו מחלה ונרפא, חייב לברך. [247] שו"ת הרשב"א ח"ז סי' לח; תורת חיים לר"ח קנייבסקי עמ' יד; שו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' יח; שו"ת אור לציון ח"ב פי"ד סמ"ד, בהערות; ילקוט יוסף ח"ג סי' ריט סכ"ה. [248] שו"ת אהל יוסף סי' א. [249] העמק שאלה, שאילתא כו סק"ב. [250] הליכות שלמה ח"א פכ"ג סע' ב. [251] שו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' יח, ושם, חט"ז סי' לב אות ה; שו"ת אור לציון שם. [252] מ. ספירו, ספר אסיא, ב, תשמ"א, עמ' 263-265; הנ"ל, ספר

[237] הכוונה ל-Bell's palsy. [238] שו"ת הר צבי חאו"ח סי' קיג. [239] יחווה דעת ח"ד סי' יד. [240] שו"ת שדה הארץ ח"ג חאו"ח סי' ז וסי' י; עיקרי דינים או"ח סי' ו אות כד; אורחות חיים או"ח סי' ריט סק"י. [241] בן איש חי שנה א, פר' עקב סק"ו. [242] שו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' יח, ושם חכ"א סי' סד אות ז. [243] הכוונה לתיקון בקע מפשעתי (inguinal hernia). [244] שו"ת ציץ אליעזר שם; ילקוט יוסף ח"ג סי' ריט סכ"ד; הליכות שלמה ח"א פכ"ג סע' ב; שו"ת או נדברו ח"ד סי' כה סק"ו. [245] שו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' כה פכ"ג. וטעמו שהכניס עצמו ברצונו למצב הסכנה, ולא עוד אלא שיצא ממנו בחסרון איבר. וכן פסק הרב פ.ב.

מהמילה²⁵⁸; אבל גוי שהתגייר ונימול לא יברך, כי בעת הסכנה היה עדיין בגויותו²⁵⁹.

ברכת הגומל במאבד עצמו לדעת – ראה ערך אבוד עצמו לדעת.

ח. ברכת אשר יצר

החיוב – חייב אדם לברך ברכת 'אשר יצר' בכל פעם שהוא יוצא מבית הכסא לעשיית צרכיו, בין שתן ובין צואה²⁶⁰.

נוסח הברכה:

"ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם, אשר יצר את האדם²⁶¹ בחכמה²⁶², וברא בו נקבים נקבים²⁶³ חלולים

חלה מחמת העקיצה – יברך²⁵³.

נרפא אך נעשה טריפה – מי נרפא מחוליו על ידי תרופות או ניתוחים וכיו"ב, אלא שנעשה טריפה בגלל הטיפולים – יש אומרים, שיברך בלא שם ומלכות²⁵⁴; ויש אומרים, שיברך ברכה מלאה²⁵⁵.

חלה בספינה על הים – מי שחלה בהיותו על ספינה בים, ואחר כך הבריא ועלה מן הים – יש מי שכתב, שיברך פעם אחת על שתי ההודאות²⁵⁶; ויש מי שכתב, שיש לברך שתי ברכות נפרדות על שתי הודיות שונות²⁵⁷.

מבוגר שנימול – יהודי מבוגר שלא נימול בילדותו, ונימול בעת בגרותו, צריך לברך ברכת הגומל לאחר שנרפא

– 'אשר יצר את האדם בצלמו' (כתובות ח א), ובברכה של הרואה קברי ישראל – 'אשר יצר אתכם בדין' (ברכות נח ב). וראה מאמרו של ב. גונדהייט, אסיא, סג-סד, תשנ"ט, עמ' 124 ואילך. [262] עניין החכמה בברכה זו נתפרש בכמה אופנים: שברירת האדם היא בחכמה נפלאה (שו"ע או"ח ו א); הקב"ה ברא את האדם בחכמה, שהתקין מזונותיו ואחר כך בראו (תוס' ברכות ס ב ד"ה אשר; שו"ע שם); הקב"ה יצר את מנגנוני העיכול בחכמה רבה, שמכיל כוח המקבל, היינו המנגנון לרקבל את המזון, כוח המעכל, היינו המנגנון שמפרק ומרכיבו לצרכי הגוף, וכוח הדוחה, היינו שמוציא החוצה את הפסולת (לבוש, או"ח סי' ו); בחכמה קאי על האדם, שנתן לו הקב"ה חכמה בבריאתו, לא כן שאר בעלי חיים שלא נתן להם חכמה (מהרש"א ברכות שם); חיי"ת כ"ף מ"מ ה"י בגימטריא תרי"ג, פירוש יצר את האדם לכבודו לקיים תרי"ג מצוות (ענף יוסף על עין יעקב, ברכות שם). [263] נקבים וחלולים הוא על פי הפסוק ביחזקאל כח יב. וראה בתירגום יונתן בן עוזיאל שם.

אסיא, ד, עמ' 287. וראה ע' שוטה, ברקע הרפואי. [253] שו"ת שואל ונשאל ח"ב סי' מט. וראה שו"ת ויאמר בועז ח"ג סי' יד. [254] פתח הדביר סי' ריט סק"ג, הובא בשו"ח, מערכת ברכות סי' יב. [255] תורת חיים לר' חיים קנייבסקי עמ' יח; ילקוט יוסף ח"ג סי' ריט סכ"ט; שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה פכ"ז אות ג, עיי"ש טעמו. [256] שו"ת פרי הארץ סי' ז. וראה בעיקרי הד"ט או"ח סי' יד אות א, ושו"ת באר משה, ח"ב סי' י בהערה. וראה באריכות בשו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' כב סק"א. [257] אגרות הראי"ה ח"ב איג' תשג. [258] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ד או"ח סי' ריט סק"ד, ובהליכות שלמה ח"א פכ"ג סע' ג; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' נג סק"ב. [259] הגרש"ז אויערבאך, שם. [260] ברכות ס ב; רמב"ם תפילה ז ה; טושו"ע או"ח ז א. יש לציין, כי הטור והשו"ע יצאו מדרכם, וטרחו לפרש באריכות את הברכה הזו, וכן נהגו מפרשים רבים. [261] נוסח זה מקורו בפסוק בבראשית ב ח, והוא כלול גם בברכת הנישואין

חלולים²⁶⁴, גלוי וידוע לפני כסא כבוד²⁶⁵, שאם יפתח אחד מהם²⁶⁶, או יסתם אחד מהם²⁶⁷, אי²⁶⁸ אפשר להתקיים ולעמוד לפניך שעה

אחת²⁶⁹, ברוך אתה ה' רופא [חולין]²⁷⁰ כל בשר²⁷¹ ומפליא לעשות²⁷². מובא בשם האר"י, שיש מ"ה תיבות

[264] חלולים-חלולים בגימטריא רמ"ח, כנגד רמ"ח איברי האדם – תנחומא שמיני ח; טור אר"ח סי' ו, ולרמוז שלכל איבר יש חלל – אמרי נועם להגר"א. פירושו: 'נקבים' רבים, כגון פה, וחוטם ופי הטבעת, 'חלולים', איברים כמו לב, וכרס ומעינים (שו"ע שם). [265] 'ולא אמר לפניך כמו שרגיל לומר בשאר מקומות, לפי שהוא רומז כי מקום הנפשות הוא לפני כסא כבוד' – אבודרהם; 'מה שמזכירים כאן כסא הכבוד בברכת עשיית צרכיו הוא לאפוקי מדעת האומרים שהקב"ה אי אפשר שישגיח על עולם שפל, לכך אנו אומרים, שאפילו לפני כסא הכבוד שאפילו המלאכים הגבוהים עומדים כמה רבי רבבות פרסאות, אפילו משם הוא משגיח על דברים שפלים כאלה' – מנחת אליהו להגר"א עמ' א. וראה עוד פירושים על כך – שו"ת לקט הקמח החדש סי' עו סק"ד; הרב מ.מ. כשר, נועם, כד, עמ' נז ואילך; ב. גזונדהייט, אסיא, סג-סד, תשנ"ט, עמ' 124 ואילך. [266] כך היא הגירסא שלנו, וברש"י, רי"ף, רא"ש, אבל גירסת הרמב"ם והמחבר היא קודם 'שאם יסתם' ואחר כך 'או יפתח' (מ"ב סי' ו סק"ב). [267] 'יסתם' – כלומר, שבנקבים יש נקב אחד שהוא הפה, שכשהוא במעי אמו הוא סתום, וכשיוצא לאוויר העולם הוא נפתח, ואם כשיוצא לאוויר העולם היה נשאר סתום, לא היה אפשר להתקיים; 'או יפתח' – האיברים החלולים אם היה נפתח אחד מהם, לא היה אפשר להתקיים (שו"ע שם). וראה שם עוד פירושים). [268] ראה מ"ב סי' ו סק"ד אם לומר 'אי' בצירי או בחיריק. [269] הגירסא הכוללת את המילים 'אפילו שעה אחת' מצויה בכמה כתבי-יד של התלמוד, וחלק מהגאונים והראשונים מביאים אותה, וכן היא גירסת האר"י וטושו"ע אר"ח ו א. הטור סי' ו נתן טעם לכך 'כדאיתא במס' נידה כל זמן שתינוק במעי אמו, טבורו פתוח ופיו סתום, יצא לאוויר העולם נפתח הסתום ונסתם הפתוח, שאלמלא כן אי אפשר

לעמוד'. וראה מ"ב שם סק"ג. אך יש החולקים על גירסא זו, שהרי סותם את פיו הרבה שעות ויכול לחיות – אבודרהם, בשם מהר"ם מרוטנברג; שו"ת תשב"ץ קטן סי' רטז. וגם בסידורו של רב סעדיה גאון אין מילים אלו. ובמ"ב סי' ו סק"ג כתב שכך הוא מנהגו. להלכה מופיעות שתי השיטות, וכתב הבי"ח אר"ח סי' ו, שכל אחד ינהג כמנהג מקומו ואבותיו. וראה עוד בנידון בשו"ת מהרש"ם ח"א סי' יא; ב. גזונדהייט, אסיא, שם. [270] ראה מ"ב סי' ו סק"ה בשיטות הפוסקים אם לומר מילה זו אם לאו. [271] על פי הפסוק במשלי ד כ-כא. ופירושו על שם הנקבים שברא בו להוציא פסולת מאכלו, כי אם יתעפש בבטן ימות, והוצאתו היא רפואה (שו"ע שם). [272] על פי הפסוק בשופטים יג יט, והפסוק בתהלים קלט יד. לשון הפליאה כאן מפורשת בכמה אופנים: 'על שם שבזרר הקב"ה בו טוב המאכל ודוחה הפסולת (אבודרהם; שו"ע שם). או שהקב"ה צר את העובר במעי אמו' (אבודרהם); 'כנגד שהגוף חלול כמו נאד, ונאד הזה אם יש בו נקב אין הרוח עומד בתוכו, והקב"ה ברא האדם בחכמה וברא בו נקבים נקבים הרבה, ואף על פי כן הרוח בתוכו כל ימי חייו, וזו היא פליאה' (רש"י ברכות ס ב; תוס' שם ד"ה מפליא, בשם מדרש רבה; שו"ע שם); 'מפליא לעשות קאי על הנשמה שנתן באדם, וזו היא פליאה גדולה שיתקיים דבר רוחני והוא מן העליונים בדבר גשמי בגוף האדם שהוא מן התחתונים, ואי אפשר לנשמה לעשות פעולתו להשכיל במושכלות בעוד שהאדם חולה בעל מום באחד מאיבריו, כי כאב גופו מטרידו מלעשות פעולתו, ועל כן אמר 'רופא כל בשר' ועל ידי זה 'מפליא לעשות', שהנשמה נקשרת בגוף, ועל כן תקנו לומר מיד אחר ברכה זו ברכת 'אלקי נשמה' (דרכי משה אר"ח סי' ו. וראה גם רמ"א אר"ח ו א; מ"ב שם סק"ו). וראה ברכות ס ב על השילוב של 'רופא כל בשר ומפליא לעשות'.

בברכה זו, כמניין א'ד'ס'.

עמידה — יש מי שכתב, שצריך לברך ברכת 'אשר יצר' בעמידה ולא בישיבה²⁸³.

שיעורים — אין שיעור להטלת מים, צריך לברך אפילו אם הטיל טיפת שתן אחת²⁷³.

נטילת ידיים — במהלך היממה, כאשר מברך ברכת 'אשר יצר' על עשיית צרכיו, לא מברך ברכת על נטילת ידיים²⁸⁴, ואפילו היו ידיו מלוכלכות ששפשף בהן²⁸⁵. יש מי שכתב, שאם הטיל מים ולא שפשף ולא נגע, יכול לברך ברכת 'אשר יצר' גם בלא נטילת ידיים, אלא אם כן רוצה להתפלל או לעסוק בדברים שבקדושה; ויש אומרים, שבכל מקרה צריך ליטול ידיים²⁸⁶.

עיתוי הברכה — צריך לברך ברכת 'אשר יצר' סמוך ככל האפשר לאחר עשיית צרכיו²⁷⁴, ואפילו לאחר ברכת 'המפיל' יאמר ברכת 'אשר יצר', ולא יסמוך על הברכה שעתיד לומר בבקרו²⁷⁵. ומכל מקום אם לא בירך מיד, יברך גם לאחר זמן גדול²⁷⁶, אך היינו דווקא כל זמן שזוכר ומרגיש את חיובו הקודמים, ולא לאחר זמן ארוך מאד²⁷⁷, ויש מי שכתבו שיכול לברך עד חצי שעה או עד ע"ב רגעים²⁷⁸. ואם לא בירך ברכת 'אשר יצר' עד שרוצה להטיל מים פעם שנית — יש אומרים, שקודם יברך 'אשר יצר' על הפעם הראשונה, ואחר כך יטיל מימיו בשנית; ויש אומרים, שאם נזכר שלא בירך על ההטלה הראשונה עד שהרגיש צורך להטיל מים פעם שנית, שוב לא יברך²⁷⁹. ואם לא ברך 'אשר יצר', ואחר כך הטיל שוב מימיו — יש אומרים, שיברך פעמיים אשר יצר²⁸⁰; ויש אומרים, שברכה אחת עולה על כל הפעמים הקודמות²⁸¹, ויש להקל כשיטה זו בספק ברכות²⁸².

ברכה אחרונה — מי שאכל דבר שחייב בברכה אחרונה ושכח לברך, והטיל מימיו ונזכר קודם שבא לברך ברכת 'אשר יצר', יברך קודם 'אשר יצר', ואחר כך ברכה אחרונה²⁸⁷.

באמצע התפילה — מי שנפנה לנקיט באמצע התפילה — יש מי שכתב, שלא יברך כלל ברכת 'אשר יצר', כי יוצא ידי חובת ברכה זו בתפילת 'רפאנו'²⁸⁸; ויש מי שכתבו, שיברך ברכת 'אשר יצר' אחרי גמר התפילה, כי ברכה זו נתקנה למצבים שהם בדרך הטבע, ולכל באי עולם גם כשהם בריאים, בעוד שברכת 'רפאנו' היא

[280] הגהות מיימוניות שביתת עשור פ"ג; שו"ע אור"ח ז ג. [281] מ"ב סי' ז סק"ג, בשם אחרונים. [282] מ"ב שם. [283] ראה הליכות שלמה ח"א פ"ב הע' 104. [284] טושו"ע אור"ח ז א. [285] רמ"א שם. [286] ראה ערוה"ש אור"ח תרי"ג ג. ונ"מ לענין נטילת ידיים אחרי הטלת מים ביוהכ"פ, עיי"ש. [287] שו"ת רש"ל סי' צז; מ"ב סי' ז סק"ב; כף החיים ז א. [288] שו"ת בני לוי סי' ה.

[273] שו"ת הרא"ש כלל ד; הגהות מיימוניות שביתת העשור פ"ג; טושו"ע אור"ח ז ד. [274] מ"ב סי' ז סק"ב. [275] הליכות שלמה ח"א פ"ב הע' מד. וראה מ"ב סי' ד סק"ג. [276] מ"ב סי' ז סק"א. [277] הליכות שלמה שם סכ"ט. [278] ראה בנידון בס' יחווה דעת ח"ד סי' ה, ובשו"ת יביע אומר ח"ט סי' ג אות א; שו"ת רבבות אפרים ח"ח סי' ב. [279] ראה שיטות הפוסקים במ"ב סי' ז סק"א.

ברכה מיוחדת לעם ישראל ולמצב של מחלה, ולפיכך הן שתי ברכות שונות²⁸⁹.

ט. ברכת הרפואה לרופא

אף על פי שהריפוי היא מצווה²⁹⁴, אין מברכים עליה, משום שמצות השבת אבדת גופו להסיר ולמנוע הסכנה היא באה, וכל מצווה שבאה להסיר סכנה, אין מברכים עליה²⁹⁵. כמו כן לא שייך לברך עובר לעשייתן, שאין להאריך בתפילה כשצריך לרפא, והזריו הרי זה משובח²⁹⁶.

ניתן להוסיף עוד נימוקים לכך שלא תיקנו ברכה לרופא על מצות הריפוי:

מצווה שאין עשייתה גמר חיובה, אין מברכים על עשייתה, וברפואה פעמים רבות יש פעולות מתמשכות הנדרשות להשלמת הרפואה²⁹⁷; או מצווה שהיא בין אדם לחברו, אין מברכים עליה²⁹⁸; מצווה שאינה תלויה כולה ביד העושה אותה, מפני שאפשר שלא יתרצה בה חברו ותבטל המצווה, אין מברכים עליה²⁹⁹; או מצווה שלעולם האדם חייב בהם, ואין עתים להיפטר מהם, אין מברכים עליה³⁰⁰; או שאין מברכים על מצוות שכליות³⁰¹.

לא מצינו בחז"ל ובפוסקים חיוב ונוסח של תפילת הרופא, אך היו רופאים

אם לא הרגיש צורך לנקביו כלל, אלא שהטיל מים כדי שלא יצטרך לכך לאחר זמן, וכגון שעומד לצאת לדרך, בכל זאת מברך ברכת 'אשר יצר'²⁹⁰.

שליחות — יש מרבני דורנו שהסתפקו אם יכול אדם להוציא את חברו בברכת 'אשר יצר', והספק הוא אם זו ברכת השבח דווקא, או גם ברכת הנהנין²⁹¹.

בדין ברכת 'אשר יצר' לחולה שיש לו צנתר בשלפוחית השתן — ראה ערך חולה.

ברכת 'אשר יצר' בחולים שונים במערכת העיכול והשתן — ראה ערך חולה.

בברכות השחר — ברכת 'אשר יצר' נתקנה גם לאומרה בקביעות כחלק מברכות השחר. מקדימים לה ברכת 'על נטילת ידיים', ומיד לאחריה אומרים ברכת 'אלקי נשמה'²⁹². כמו כן נהגו לסדר ברכת התורה מיד אחרי ברכת 'אשר יצר'²⁹³.

הרא"ש ברכות פ"א סי' א. וראה עוד בהעמק שאלה, שאילתא קמה סקייז; חיי אדם טו כד; פרמ"ג או"ח סי' קנו במשב"ז, ריש הפתיחה להל' נטילת ידיים. [296] הרב ש. היילפרין, ספר הרופאים, תרפ"ג, נדפס בספר אסיא, ב, עמ' 65. [297] על פי הכלל של הרמב"ם, ברכות יא ח, המבוסס על מנחות מב ב. [298] על פי הכלל של הרמב"ם שם ה"ב ובכס"מ. [299] על פי הכלל של הר"י בן פלט, הובא בשו"ת הרשב"א ח"א סי' יח וסי' רנד. [300] על פי הכלל שקבע באור זרוע ח"א סי' קמ. [301] על פי הכלל

[289] מ"ב סי' סו סקכ"ג; שו"ת נשמת חיים סי' י; שו"ת ציץ אליעזר ח"א סי' ד; יחווה דעת ח"ד סי' ה. [290] הליכות שלמה ח"א פ"כ סכ"ז. וראה בהע' מא שם. [291] ראה הליכות שלמה ח"א פ"כ ס"ל; שו"ת רבבות אפרים ח"ח סי' פז אות ב. [292] שו"ת הרא"ש כלל ד סי' א; ב"י ודרכי משה או"ח סי' ו; ביאור הגר"א או"ח סי' ד ס"א. [293] רמ"א או"ח מו ט. [294] ראה ע' רפואה, הע' סו ואילך. [295] על פי רמב"ם ברכות יא ד; תוס' חולין קה א ד"ה מים; הרשב"א, בתוה"א בית ו שער ה; הג"א על

שחיברו תפילות כאלו – ראה בכרך א, בערך זה ידונו העניינים הנוגעים לקרום הבתולים בלבד, ולא יידונו דיני בתולה בכלל⁹.

בתולים

ב. רקע היסטורי ומדעי

א. הגדרת המושג

בעולם הקדמון ובימי הביניים

היחס לבתולות – בין העמים והשבטים הקדמונים היתה התייחסות חיובית ביותר לבתולות, והן היוו סמל של טוהר וניקיון. התייחסות זו נותרה בעינה גם בעולם המודרני, בעיקר בתחום הספרות והמליצה.

ביתוק בתולים – בין עמים קדמונים היו מנהגים שונים של ביתוק הבתולים לפני הנישואין, דבר שבוצע לרוב על ידי אנשים חשובים, כמו המלך, כהן וכיוצא ב, ומטרתו היתה לשחרר את דם הווסת ודם הבתולים, שנחשבו כחומרים רעילים ומסוכנים¹⁰.

קרום הבתולים – הרופאים הקדמונים היו חלוקים בדעותיהם ביחס לקרום הבתולים, ולמשל היפוקרטס וצלסוס התייחסו אליו כגידול בלתי תקין.

עד סוף המאה הי"ח למניינם היו עדיין

המובן העיקרי של בתולה במקרא הוא אשה שאיש לא ידעה ובתוליה קיימים¹, ואף אם נבעלה שלא כדרכה ובתוליה קיימים, אין היא מוגדרת עוד כבתולה². יש הבדל בין בתולת בתולים, שקרום הבתולים קיים, לבין בתולת דמים, שהיא אשה שלא ראתה דם מימיה באופן טבעי, אף על פי שראתה מחמת נישואין או מחמת לידה³.

מצינו למושג בתולה עוד כמה מובנים: נערה, אשה צעירה, עלמה⁴, והמושג המקביל לה בזכר הוא בחור⁵; כינוי מליצי לכלל התושבים בארץ או מקום מסויים⁶; כל דבר ראשוני שלא נעבד ולא השתמשו בו⁷.

סתם בתולים במקרא הוא דם בתולים, ומשמש כסימן ההיכר לבתולה, שאיש לא ידעה⁸.

סא ב. [5] דברים לב כה; ירמיה לא יב; תהלים קמח יב, ועוד. [6] בתולת בת ציון – מל"ב יט כא; בתולת בת צידון – ישעיה כג יב; בתולת בת בבל – ישעיה מז א; בתולת ישראל – ירמיה יח יג; בתולת בת ציון – איכה ב יג, ועוד. [7] בתולת אדמה ובתולת אילן – תוספתא שביעית ג ח; נידה ח ב. [8] דברים כב יד. [9] ריכוז דיני הבתולה ראה באנציקלופדיה תלמודית ע' בתולה. [10] ראה מנהגים שונים במאמר – ט. וגו, הרפואה

שקבע רבנו בחיי בכד הקמח אות ציצית. [1] ראה – בראשית כד טז; ויקרא כא יד; דברים כב כג; שופטים כא יב, ועוד. [2] ראה ירושלמי כתובות א ג; רש"י כתובות צח א ד"ה בתוליה. וראה עוד יבמות נט א, ורמב"ם איסורי ביאה יז יד, לעניין כהן גדול. וראה עוד באריכות בגדרי בתולה במצבי ביאה שונים במשל"מ איסורי ביאה יז יג. וראה עוד בתו"ש מילואים לכרך יב אות מה. [3] נידה ח ב; רמב"ם איסורי ביאה ט ה. [4] ראה – בראשית כד טז; יבמות